

UNIVERZA V LJUBLJANI

Fakulteta za družbene vede

Aljoša Silič

**ODNOS MED JAVNIM IN ZASEBNIM
PROSTOROM –
intermediarnost virtualnega prostora**

(diplomsko delo)

Mentor: doc. dr. Marjan Hočevar

Ljubljana, junij 2003

*»Človek kot živo bitje ostaja ujet v cesarstvu živega,
od katerega se stalno oddaljuje v umetni svet,
ki ga je sam ustvaril.«*

(Arendt, 1996:5)

Kazalo

Zahvala	4
1 Uvod	5
2 Javnost, zasebnost in družbene spremembe	10
2.1 Antika	11
2.2 Razsvetljenstvo	12
2.3 Moderna javnost	15
3 Opredelitve in pomen prostora	17
3.1 Teritorialnost	18
3.2 Prizoriščnost	19
3.3 Javni in zasebni prostor	19
3.4 Virtualizacija in mediji	24
3.5 Virtualni prostor	26
3.6 Od prostora krajev k prostoru tokov	28
4 Na poti v neko »drugo« modernost	31
4.1 Individualizacija	32
4.2 Individuacija in globalizacija kot prostorska aplikacija družbenih sprememb	34
4.3 »Postmoderni« javni prostor	35
4.4 »Postmoderni« zasebni prostor	38
5 Javno, zasebno, virtualno in fizično	40
5.1 Zasebni prostor in virtualnost	41
5.2 Javni prostor in virtualnost	43
5.3 Virtualni prostor kot mediator	47
6 Sklep	51
Literatura:	55

Zahvala

Zahvaljujem se vsem, ki so na kakršen koli način doprinesli k nastajanju tega dela. Najprej bi se zahvalil mentorju, dr. Marjanu Hočevarju, za vse nasvete in priporočila ter čas, posvečen branju mojih tekstov, saj mi je s tem odprl prenekateri nov pogled na tematiko.

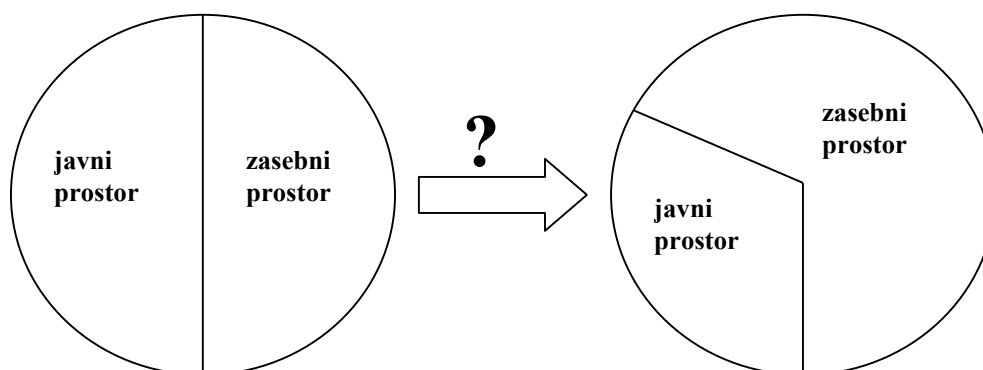
Še posebej pa bi se zahvalil Karmen, ki me je prenašala v trenutkih mojega ustvarjalnega zatišja, me spodbujala k razvijanju novih idej in potrpežljivo poslušala moje blodnje, čeprav je tema včasih sploh ni zanimala.

Zahvalil bi se tudi bratu, ki je leta odlašal s pisanjem diplome in me s tem motiviral k hitrejšemu ustvarjanju. Nenazadnje pa se zahvaljujem tudi društvu kulturnih večerov, ki so na prav poseben način doprinesli k nastajanju tega dela.

1 Uvod

Povod za nastanek te naloge je bilo pojavljanje, za naše pojme, premnogih diskusij o izginjanju javnosti, upadanju pomena javnih prostorov, o umikanju oziroma begu posameznikov v zasebnost, ... in še bi lahko naštevali.¹ Za naš pogled so te trditve nekoliko pretirane in preuranjene, saj bi morali vzeti v obzir vse dejavnike na področju javnega in zasebnega. Kljub vsemu ne nasprotujemo trditvi, da javni prostor kot fizični prostor delno izgublja na pomenu oziroma ga/jih je vse manj. To dogajanje lahko opazujemo prek privatizacije javnih prostorov, vendar pa se ne strinjamo s trditvijo, da je to posledica umikanja posameznikov v zasebnost. Če bi poskusili situacijo ponazoriti s shemo, bi izgledala nekako tako, kot jo prikazuje *slika 1.1*, pri čemer se moramo zavedati, da je delitev zgolj simbolična in nima namena natančne količinske zamejitve med

slika 1.1: Izginjanje javnega prostora na račun zasebnega?

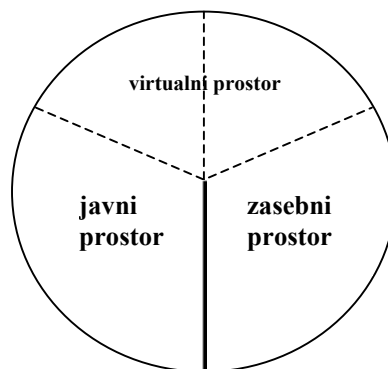

prostoroma. Vendar pa bomo v svoji analizi odnosa med tema dvema prostoroma šli korak dlje. Vpeljali bomo virtualni prostor (*slika 1.2*) in v tem odnosu opazovali dogajanje na področju javnega in zasebnega prostora. Naša glavna hipoteza je torej, da ne prihaja do izginjanja javnega prostora na račun zasebnih prostorov, temveč prihaja do postopnega vzpostavljanja novega tipa prostora, ki ga imenujemo virtualni prostor. Pri tem imamo v mislih javne prostore kot tiste, ki omogočajo javno delovanje. Ta tip prostora je v nasprotujočem si odnosu do fizičnega prostora. Vendar ga mi v naši nalogi nameravamo opazovati predvsem

¹ Tak primer je tudi ugotovitev, da se ljudje manj družijo kot včasih, vendar pa je to le posledica izginjanja starih vedenjskih vzorcev, ki jih zamenjujejo novi. (Več o tem npr.: Harris, 2000)

v luči spremenjenih razmerij med javnim in zasebnim prostorom. Obenem pa želimo pokazati, da današnja situacija v luči družbenih sprememb v naši družbi ni prav nič presenetljiva, saj zametki virtualnega prostora v modernosti obstajajo že od njenega samega začetka. Te lastnosti pa so se lahko izrazile šele z nastopom informacijske družbe. S tem telekomunikacije spreminjajo strukturo in dinamiko današnjih mest, vendar pa so tovrstne spremembe spregledane znotraj urbanega planiranja (Graham in Marvin, 1996). Slednja trditev nam poda osnovo za vpeljavo virtualnega prostora v odnos med javnostjo in zasebnostjo. Vendar pa, kot je tudi razvidno iz *slike 1.2*, v tej situaciji prihaja tudi do spremenjenih odnosov med fizičnim javnim in zasebnim prostorom v novonastali situaciji. V družbi visoke moderne prihaja do medsebojnega prepletanja javnega in zasebnega prostora, saj ne moremo več govoriti o tako strogem ločevanju kot v modernosti.

slika 1.2: Vpeljava virtualnega prostora

Dokaz za intermediarnost virtualnega prostora bomo utemeljili z njegovo vlogo v omenjeni shemi. Poskušali bomo dokazati, da virtualni prostor ne pomeni le posrednika informacij (mediator) med javnim in zasebnim prostorom, temveč da se »zaje« v oba tipa prostora, saj je fizično lociran tako v javnem kot zasebnem, delovanje pa je usmerjeno onkraj dometa obeh – torej konstituira neko povsem novo entiteto.

Vendar pa tovrstno razmišljanje lahko pomeni le osnovno izhodišče našega zanimanja za virtualni prostor. Nadaljnji vpogled v virtualni prostor je usmerjen v vsebinsko naravo virtualnega prostora – na dejavnosti in delovanja, ki

napolnjujejo ta prostor. Kot lahko opazimo že iz postavitve na *sliki 1.2*, virtualni prostor zaobjema tako sfero javnega kot zasebnega, na drugi strani pa fizični javni in zasebni prostor kljub vsemu še vedno obstajata. Torej se nekatere dejavnosti v novo opredeljenih odnosih dogajajo v fizičnem prostoru, druge pa v virtualnem prostoru. Nanašajoč se na to problematiko, bomo poskušali ugotoviti, katere javne in zasebne dejavnosti se preselijo v »novonastali« virtualni prostor, katere pa se kljub vsemu še vedno odvijajo v fizičnem prostoru.

Naša predpostavka je, da se v virtualni prostor selijo dejavnosti, ki v shemi cost-benefit analize katerega koli akterja prinašajo manjše stroške v virtualnem kot pa fizičnem prostoru. Z drugimi besedami, če neka dejavnost/delovanje od posameznika zahteva manjše stroške, da jo opravi v virtualnem prostoru, jo bo opravil tam, v nasprotnem primeru pa se iz fizičnega prostora ne bo selila. V tem pogledu se soočamo s strategijo, na kakšne načine posameznik socialno predeluje informacije. (Ule, 1997:108) S tem ne želimo aplicirati modela racionalnega posameznika, saj se ne osredotočamo le na racionalno kategorijo stroškov, temveč posameznikovo predstavo o stroških, pa naj bodo to psihološki, denarni, ... torej vsi stroški, potrebni za delovanje v določeni situaciji.

Vendar pa s tovrstnim razmišljanjem lahko dajemo napačno sliko, in sicer, da je posameznikom prepuščeno vsako odločanje, saj tu ne gre samo za izbiro posameznika, temveč tudi za prisilo, ki jo nad njim vrši sodobna prostorsko-časovna organizacija življenja. Kot posledica individualiziranih življenjskih oblik prihaja do spremenjenih prostorsko-časovnih poti, kar vse bolj otežuje »naravne« oblike komunikacije – neposredna komunikacija postaja praktično nemogoča. S tem pa so posamezniki prisiljeni v določene spremembe. Torej bi radi pokazali, da se v odnosu do te predpostavke soočamo z dvojno situacijo. Na eni strani imamo ustvarjanje virtualnega prostora od spodaj s strani posameznikov, na drugi strani pa imamo njegovo prisilno širitev z gledišča sistema. Ne glede na pogled, pa naj bo to iz mikro ali makro vidika, trdimo, da je logika akterjev usmerjena k minimizaciji stroškov za delovanje.

Jedro diplomske naloge je strukturirano okrog štirih osnovnih poglavij, ki jim sledi sklep kot sinteza in zaključek misli, povezanih s to problematiko.

V prvem poglavju poskušamo razčistiti splošne sociološke pojme, ki pomenijo zasnovo naše naloge in so pomembni za nadaljnje razumevanje poteka ožje zastavljenih raziskovalnih ciljev. Glavno vodilo poglavja so družbene spremembe, ki se še posebej navezujejo na pojma javnosti in zasebnosti. V osrednjem delu poglavja se bomo osredotočili okrog zgodovinskega nastajanja javne in zasebne sfere, ki pomenita osnovo za govor o tovrstnih prostorih v nadaljevanju naloge. V tem poglavju nameravamo pokazati, da je nastanek javne in zasebne sfere moderen pojav in ni vsebinsko vezan na predhodna zgodovinska razumevanja javnosti in zasebnosti. Največ pozornosti bomo s tem namenili moderni javnosti, ki v tem pogledu začrtuje sodobno razumevanje ločenosti med sferama, in obenem tudi razsvetljenstvu kot miselni zasnovi za tako dogajanje.

Drugo jedrno poglavje (oštevilčeno kot tretje) se osredotoča okrog osnovnih prostorskih vprašanj, povezanih z našo temo, torej javnostjo in zasebnostjo. V začetku bomo prostorsko zamejili razlike med javnim in zasebnim prostorom s pomočjo teritorialnosti in si na kratko ogledali pojem prizoriščnosti. Kasneje se bomo posvetili konkretnim prostorskim opredelitvam javnega in zasebnega prostora.

V zaključnih treh podpoglavjih pa se bomo osredotočili okrog virtualizacije prostora, kako je do nje prišlo, in obenem definirali virtualni prostor za potrebe našega dela.

V četrtem poglavju se ukvarjamo s spremembami na prehodu iz moderne v postmoderno oziroma visoko moderno. Poudarjene so spremembe v zvezi s prostorom in prostorsko organizacijo, obenem pa so osvetljene splošne družbene spremembe, ki so v take razmere vodile. V analizo še ni vključen virtualni prostor, razen tam, kjer se mu res ni dalo izogniti, ker bo analiza z vključevanjem virtualnega prostora opravljena v zadnjem, petem poglavju.

Zadnje jedrno poglavje se vrti predvsem okrog zasebnosti in javnosti v povezavi z virtualnim prostorom, pri čemer je v zadnjem podpoglavju narejena sinteza prikazanega in s je tem virtualni prostor prikazan kot mediator. V tem poglavju

bomo naredili končno sintezo prikazanih teorij in jih združili v celoto ter tako aplicirali na sam srž naše tematike.

2 Javnost, zasebnost in družbene spremembe

Naš pogled na sodobno situacijo bo izhajal iz stališča družbenih sprememb, saj v zvezi z javnostjo in zasebnostjo ne moremo zavzeti strukturno statične pozicije opazovanja, ker se ukvarjamo s spremenjeno situacijo na prelomu iz moderne v pozno/visoko/post-moderno družbo. S to osnovno opredelitvijo pa še nismo padli v evolucionistično past obarvane smeri poteka – kar se bo pokazalo tudi v nadaljevanju – kot prenekateri futuristični raziskovalci novih tehnologij. Razkol z evolucionizmom se kaže v diskontinuitetah in nazadovanjih v razvoju, pri čemer novonastala situacija ni nujno boljša, bolj prilagojena in višja stopnja kot prejšnja. (Sztompka, 1994)

Obenem lahko zanikamo tudi »vero« v neomajni napredek, ki ob opustitvi vrednotnih sodb izhaja iz evolucionizma, vsaj kar se tiče aplikacij tehnološkega napredka – kateremu pač ne moremo oporekati – na družboslovno polje preučevanja. Nove tehnologije v tem primeru še ne pomenijo novih revolucionarnih sprememb v družbi. Predstavljamo si jih lahko le kot nov omet na stari steni, ki dokler stoji, sama po sebi ne kliče k svoji zamenjavi. V sodobni družbi se nove tehnologije z našega vidika kažejo kot kozmetični popravki, ki pa sami po sebi niso zanemarljivi, saj prinašajo signifikantne spremembe.

Čeprav delimo del entuziazma nad novimi tehnologijami, ki ga predstavljajo utopični futuristi (Lenarčič, 2002:18), pa obenem zavzemamo tudi stališče počasnih enakomernih prehodov brez revolucij. Ta trditev se mogoče zdi na prvi pogled protislovna s trditvijo o diskontinuitetah, vendar ni tako. Spremembe se ne dogajajo čez noč (tudi diskontinuitete ali nazadovanja), na kar nakazujejo mnoge propadle revolucije. To lahko utemeljimo s pogledoma med točko A in B v času, ki predstavlja krajše časovno obdobje, in točkama A in C v času, ki predstavlja daljše časovno obdobje. Družbene spremembe med točkama A in B bodo zgolj malenkostne, med točkama A in C pa se bodo te spremembe multiplicirale in na koncu izkazale v veliki spremembi. Revolucija pa v nasprotju s tem pomeni veliko spremembo v kratkem času, ki se vsekakor lahko zgodi, vendar je, nanašajoč se na sfero družbenega, nasilna. Že sama človeška narava,

pa je obrnjena nasproti nasilnim spremembam, kar v grobem lahko vidimo v trdovratnosti tradicij (na primer: postsocializem), ko se ob odstranitvi groženj stvari povrnejo v prejšnje stanje, tradicija pa ojači. Torej izhajajoč iz tega so največ, za kar se lahko opredelimo, družbene spremembe, ki pa jim tudi lahko oporekamo v določenih makrosocioloških pogledih, ki jih propagira strukturalno sociološka teorija, saj bolj kot se stvari spreminjajo, bolj ostajajo iste. (Haralambos, 2001:881)

Vendar pa tej, na videz brezizhodni situaciji lahko rečemo sindrom mesta Gogi. V tem ko stvari ostajajo iste in ni dogodka, ki bi nas odrešil, se komu tu pa tam še vseeno uspe izmuzniti skozi stranska vrata ujetosti v standardne vzorce obnašanja, tako tudi v družbi nastajajo manjše spremembe, čeprav pravila igre ostajajo načeloma nespremenjena. Zaradi tega ostajamo pri afirmativnem odnosu do družbenih sprememb. Spremembe, ki nas v tem poglavju zanimajo, so predvsem spremembe v družbeni strukturi, ki so vodile do spremenjenega odnosa do prostora in spremenjene koncepcije javnosti in zasebnosti. Kot najpomembnejše vodilo sprememb bomo izhajali iz Lefebvrove teze, da prehod v vsako novo ekonomsko produkcijo za seboj potegne tudi produkcijo nove vrste prostora. (Lefebvre v Gržinić, 1996:21) Tako sta za naš vidik pomembna prehod iz tradicionalne v moderno družbo oziroma iz agrarno orientirane v industrijsko družbo, ki je omogočil konstruiranje javnega in zasebnega prostora, in prehod iz moderne v visoko oziroma reflektivno, pozno ali postmoderno družbo, ki pomeni prehod iz industrijske v postindustrijsko oziroma informacijsko družbo in je omogočil nastanek virtualnega prostora. Vendar pa je potrebno prostor za hip še vedno postaviti ob stran, saj ga je potrebno poprej umestiti v njemu nadrejeno strukturo družbenih sprememb, ki so zanimive za pričujočo tematiko, in sicer odnosa med kategorijama javnosti in zasebnosti nasploh ter individualizacijo.

2.1 Antika

Antika je zastavila temelje civilizacije, kot jo poznamo danes, zato ni nič čudnega, da tudi mi začenjamo naš vpogled v temo na tej točki. Vendar pa bomo videli, da doprinos k naši temi ni tolikšen, kot bi mogoče pričakovali. Antika nam bo služila zgolj kot sredstvo za distinkcijo in dokaz, da je sodobno razlikovanje

med javnostjo in zasebnostjo bolj diskontinuiteta kot pa trend linearnega razvoja. Vendar pa se je za takšno razumevanje najprej potrebno posvetiti samemu helenističnemu razumevanju sfer javnosti in zasebnosti.

Enostavna delitev je bila v grški družbi izvedena kot delitev med gospodinjstvom/gospodarstvom in politiko. Javno je tako imelo značaj političnega in je sodilo v sfero polisa. Zaznamovale so ga vrline in izjemnost, ki se je kazala skozi obvladovanje *léxis* in *prâxis* (govorjenja in delovanja). Na nasprotnem bregu politike pa je stal *oikos*, v najsplošnejšem pomenu besede, ki je predstavljal, kar je naravno, za preživetje nujno. Tako v *oikos* lahko uvrstimo gospodarstvo in tudi gospodinjstvo, saj je gospodarstvo nujno za preživetje na ravni nad-družine. Kar je za družino gospodinjstvo, je za družbo gospodarstvo, s tem da ne moremo govoriti v pravem pomenu o družbi, kot jo poznamo danes. Vse, kar izstopi iz sfere nujnosti, je torej stvar polisa oziroma politika. Zasebnost je bila torej nujnost za obstoj polisa. V zasebnem je človek živel v stanju oropanosti najbolj človeških sposobnosti. Javnost pa je bila prostor svobode, ki ga niso poznali barbari in sužnji. Življenje v blagostanju torej ni bilo najvišja oblika življenja, saj so v njem lahko živel tudi sužnji. Svoboda pa ni pomenila dejanske svobode - biti neodvisen od - temveč možnost vstopa v polje polisa, kjer lahko pokažeš svojo izjemnost. (Arendt, 1996)

Iz prikazane zamejenosti javnosti in zasebnosti lahko še naprej izpeljemo značilnosti teh sfer in vpliv, ki sta ga imeli na posamezne državljane oziroma družbene skupine. V antiki je ločevanje veljalo zgolj za svobodne državljane, kar so bili ponavadi le nosilci patriarhalno urejene družine. S tem je bil izključen velik del populacije, ki ni imel dostopa do javne sfere. S tem pride tudi do popolnoma drugačnega razumevanja javnosti, saj je iz nje izpadla cela vrsta aktivnosti, ki se nam danes zdijo samoumevne, da vanjo sodijo. Tako omejeno javno sfero pa zelo težko enačimo s sodobno situacijo. (Arendt, 1996)

2.2 Razsvetljenje

Če nadaljujemo s poprej začrtanim zgodovinskim pristopom, je ločevanje javne in zasebne sfere od antike do novega veka zamrlo. Novi vek družbenega ne

ločuje več od političnega in s tem zabriše razlikovanje med polis in oikos. Politika celo postane funkcija družbe, z vstopom ekonomije pa preživetvene dejavnosti postanejo kolektivne. Tako postavi na glavo staroveška načela, ko je bila ekonomija zgolj pogoj obstoja politike. V srednjem veku je še obstajal razmik med javnim in zasebnim, vendar se je zelo razgubil. Cerkev postane nadomestek za pripadnost javnemu telesu, razmerje med javnim in zasebnim pa tako postane razlika med vsakdanjim na eni strani in cerkvenim (razkošjem) na drugi strani. Vendar pa je z razliko od antike tako razlikovanje med javnim in zasebnim vezano na razlikovanje med to- in onostranstvom, saj posvetnega javnega praktično ni bilo. Pride do ekskluzivnosti »zasebnega« in manjka tistega čudnega vmesnega prostora, v katerem zasebnim interesom pripade javni pomen, ki ga imenujemo družba. Tako ni prepada med varnostjo družine in izpostavljenostjo polis. (Arendt, 1996:37)

H. Arendt v tem pogledu govori o nadvladi zasebnega življenja, saj govori predvsem v političnem pogledu o nastali situaciji, kjer je smoter družbene organiziranosti osredotočen okrog javnosti. Če izpostavimo drug vidik pogleda, pa v tem obdobju ni obstajala definirana ne javna kot tudi ne zasebna sfera. Tako lahko zopet govorimo o nastanku naravne predantične situacije, ki je pomenila stopitev obeh sfer v eno, ki je imela določene lastnosti tako javnosti kot zasebnosti, nobene od njih pa ne moremo zanesljivo imenovati ne eno in ne drugo.

S tem razumevanjem zasebnega in javnega lahko zavrnemo trditev, da sta javno in zasebno obstajala že pred moderno dobo. V tem primeru ni šlo za razlikovanje med zasebnim in javnim, kot ga poznamo danes. Za to razumevanje je bilo potrebno izumiti dva povsem nova elementa, ki sta nastala v dobi razsvetljenstva, in sicer moderni racionalni subjekt na eni in sfero intimnosti – ki jo je odkril J.J. Rousseau ter s tem upor človeškega srca proti vdoru družbe v človeško notranje področje – na drugi strani. S tem lahko ugotovimo, da kontinuitete helenističnega modela javnosti ni, temveč je ostal le ideološki vzorec. (Habermas, 1989:16)

Do začrtovanja konstrukcije javne in zasebne sfere, kot tudi prostora, pride v razsvetljenstvu, ki je bilo tudi že prej omenjen pogoj prehoda v novo vrsto

produkcije. Razsvetljenje je v svoje ospredje postavilo razum in neomajno vero v znanstveni napredek, ter s tem v racionalizacijo. Človeška osnova tiči v tem, da nima narave oziroma zakona, ki bi se mu podrejal, in v tem se skriva torej racionalnost. Je zelo različen od narave in živali, saj le-te:

»ne govorijo, tudi če kažejo, kot na primer sraka ali papiga, sposobnost in organe, ki bi jim omogočali, da to počno. Njihove besede, kadar do njih zaradi mimezis že pride, niso govorica, ampak posledica mašinerije brez duše in pomena. (...) Dobro vem, piše Descartes, da živali veliko stvari delajo bolje kot mi, vendar se temu ne čudim, kajti to samo dokazuje, da se obnašajo naravno in instinktivno, kot to počne ura, ki čas kaže bolje kot naša presoja« (Ferry, 1998: 45).

Iz prikazanega sledi ideja, da je naravo potrebno obvladovati in obvladati. Iz tega lahko razvijemo temeljna motiva celotne zahodne kulture, ki sta po Horkheimerju in Adornu gospodarjenje in pozaba narave. Tako postane Odisej prototip sebstva in začrtanosti med okoljem in njim, saj obvladuje vse neprilike, ki mu jih pripravlja narava, in uspešno krmari med nevarnostmi. (Zemar, 1995) Človek je postal razumen subjekt, ki se vede racionalno, vendar s tem tudi obsojen na možnost slabega v smislu *Optima video, deteriora sequor*, čeprav vidi dobro, lahko izbere slabo.

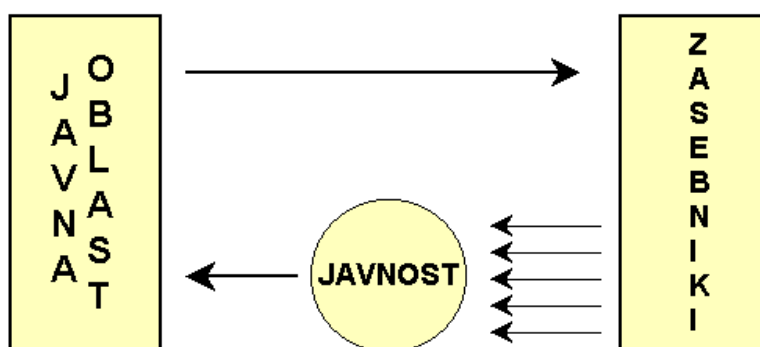
V tej točki pa se lahko posvetimo tudi razlikovanju med javno in zasebno sfero ter javnim in zasebnim prostorom. Kreacijo javne sfere si lahko predstavljamo kot posledico razkola med razumom in duhom. Razumski odnosi z ljudmi ravnajo kot s številkami. Javnost ni več prostor za doseganje izjemnega, kot je bila v Antiki, temveč prostor povprečnosti, ki ga najbolje opiše statistika. Najlepše pa to stanje opiše denar, ki vse posameznike reducira na enake in je objektivni in nepristranski. Vendar pa ta neosebni odnos med posamezniki ni zadosten in ga na drugi strani uravnoteži duh, ki obravnava ljudi kot individue. Predstavlja subjektov upor zoper izenačevanje in nastanek zasebne intimnosti. (Simmel, 2000:159-161)

»V tem upor srca proti lastni družbeni eksistenci se je rodil moderni družbeni Individuum s svojimi nenehno spremenljivimi razpoloženji in voljami, v radikalni subjektivnosti svojega čustvenega življenja, zapleten v neskončne notranje konfliktne situacije, ki vse izvirajo iz dvojne nesposobnosti, iz nesposobnosti, da bi se v družbi počutil doma, in iz nesposobnosti, da bi živel izven družbe.« (Arendt, 1996:41)

2.3 Moderna javnost

Za današnje razumevanje odnosa med začrtanima sferama pa ni zadosten pogled, ki temelji na modernem razumevanju problematike. Moderno razumevanje javnosti je začrtano na Habermasovem modelu meščanske javnosti. Moderna javnost² močno presega tip meščanske javnosti, iz katerega izhaja, vendar pa je za nas in za razumevanje naše teme praktično hevristično sredstvo. Meščansko javnost si lahko predstavljamo kot odgovor na javno oblast, ki se je kot protiutež konstruirala v novo porajajoči se meščanski družbi. Tovrstna javnost se kreira okrog publike oziroma posameznikov, zbranih v publiko, ki javno razpravljajo o zasebnih interesih. To se lahko zgodi samo ob predpostavki prostega združevanja in ne-nadziranja s strani države, kot se je to zgodilo v francoskih kavarnah in angleških salonih, ki tudi pomenijo začetek meščanske javnosti. S tem zasebnim

slika 2.1: Ustvarjanje javnega mnenja in javnosti

Vir: povzeto po Habermas, 1989

interesom pripade javni pomen. Na primer: oblast se odloči poseči v sfero ekonomije, ki je idealno tipsko sfera zasebnosti, saj je lastnina v tej sferi pretežno zasebna. Zasebniki sami po sebi ne morejo predstavljati protiuteži javni oblasti, kot zasebniki, zbrani v javnosti, pa ti zasebni interesi predstavljajo odločitvam oblasti opozicijo. (Habermas, 1989)

² Pri tem velja poudariti, da gre tu le za oris delovanja javnosti, zato nimamo ne želje in ne interesa za podrobnejše razpravljanje o nastanku in razvoju javnosti ter s tem povezanih struktur. Obenem pa se mi zdi smiselno, da kljub vsemu postavim shemo delovanja javnosti, zaradi kasnejšega razumevanja sodobnih sprememb pomena javnih prostorov in javnosti, kot tudi sprememb javnosti v obdobju pozne moderne. Podrobneje je razvoj in pojem obrazložen v: Habermas (1989).

Torej če konstruiramo model, se javna sfera v moderni družbi kreira na stiku zasebnosti in javne državne oblasti. To nazorno prikazuje *slika 2.1*, na kateri je prikazano vzpostavljanje kategorije javnosti v razmerju do države oziroma oblasti. Puščice pomenijo smeri vpliva oziroma interese tako ene kot druge strani, pri čemer manjše puščice, ki izvirajo iz zasebnosti, prikazujejo zasebne interese, ki se preko telesa javnosti organizirajo v javni interes. V primeru zasebnih vplivov težko govorimo o vplivu, ker zasebniki, kot izolirani državljani v odnosu do oblasti, ne morejo direktno vplivati na javno oblast. To se lahko zgodi šele preko mehanizma javnega mnenja, kar nazorno pokaže zgornja slika. V nasprotnem primeru, ko govorimo o posameznikih, določeni vplivni posamezniki lahko vplivajo na odločitve, vendar pa spet ne kot zasebniki, ker morajo pri tem stopiti iz sence zasebnosti v sfero javnosti.

Vendar pa lahko ugotovimo, da je model meščanske javnosti dokaj kratkega dometa, saj se nanaša na fizično prisotno javnost, ki se mora zbrati v publiko, kar ji je redko dano, s tem da se navezuje zgolj na meščanski del populacije, ki je imel v tistih časih težnje po oblasti oziroma vplivu. Zato se z večanjem javnega telesa, ki ga je privedla demokratizacija, razvijejo mediarne strukture, kot so množični mediji, kar pa je že druga zgodba, saj se nanaša na razvoj postopne virtualizacije prostora, o čemer bomo govorili v tretjem poglavju. S tem se kreira javnost kot imaginarna kategorija, ki zamenja in zanika tip meščanske javnosti, ki je bil organiziran kot aparat reprezentacije meščanske buržoazije. Tako pride do tega, da meščansko javnost, kot je le-ta zamenjala reprezentativno javnost, zamenja tip javnosti, ki vključuje celotno populacijo – pride do proletarizacije javnosti. Kot smo že omenili, pa se ta tip sodobne javnosti ne zbira nikjer več, da bi izrazili svoje »javno mnenje«, razen v redkih primerih na javnih manifestacijah, ko predstavlja določen del populacije svoje interese nasproti oblasti. S tem se vzpostavi imaginarna kategorija zbiranja javnega mnenja s pomočjo anket, ki predstavljajo to, kar so kavarne predstavljale v meščanskem tipu javnosti. (Habermas, 1989)

3 Opredelitve in pomen prostora

Vendar pa preden preidemo od splošnega govorjenja o sferah javnosti in zasebnosti, moramo najprej razčistiti z osnovnimi prostorskimi opredelitvami, obenem pa tudi razčistiti o našem pogledu na prostor.

O prostoru lahko začnemo govoriti toliko nazaj v času, kolikor želimo, ali vsaj toliko, kolikor obstaja čas. Vendar pa bi v tem primeru govoril o prostoru, kot je dojet v fizikalni teoriji - kot nekakšnem naravnem prostoru - kar pa je v luči družboslovnega teoretiziranja dokaj jalovo početje. Lahko bi ga premerili, gabaritno opisali, še vedno pa ne bi vedeli nič o vsebinah, ki ga napolnjujejo. Tako lahko pustimo...

»...ob strani prostor kot fizično konstanto in njeno fenomenologijo, ki jo izraža abstraktna tridimenzionalna geometrija kot jezik za opisovanje fizičnega sveta.« (Mlinar, 1994:34)

S tem lahko na eni strani govorimo o »naturalističnem« prostoru, kot ga opisujejo naravoslovne znanosti, in »konstruktivističnem« pristopu, ki govori o fizičnem prostoru kot kognitivno dojetem. (Kos, 2002:17) Slednji pristop pa je tisti, ki nam nudi možnosti za sociološko imaginacijo, saj ne moremo mimo dejstva, da prostor dojemamo kot napolnjen z več vsebinami, kar implicira na človeško subjektivno dojetje tega prostora v različnih kontekstih njegove pojavnosti. Predstavljamo si ga lahko kot naravni prostor, osvetljen iz različnih aspektov in s tem namenjen analizi v določenih situaciji ali opisovanju njegovih določenih značilnosti.

Zaradi prikazane situacije pa se prostor v svoji diverzificiranosti uspešno upira epistemološkemu zamejevanju modernih disciplin, tako da je v vsakem primeru potreben trans-/multi- ali pa vsaj interdisciplinaren pristop. V nasprotnem primeru enodisciplinarni vpogledi v prostor rodijo zgolj parcialne enostranske rezultate. Zato že sama opredelitev za opisovanje prostora zahteva diferenciran pogled, ki obenem zahteva tako makro- kot mikrosociološko orientacijo kot tudi gibanje po robovih drugih disciplin.

3.1 Teritorialnost

Prva navezava na človeško dojetje prostora kot prostorske strategije je teritorialnost (Sack v: Mlinar, 1994), ki se nanaša na obnašanje ljudi v prostoru in kakšen pomen mu pripisujejo.

»Sack je prišel do opredelitve teritorialnosti, ki (mu) pomeni težnjo posameznika ali skupine, da nadzoruje ali vpliva na ljudi, pojave in odnose s tem, da razmejuje in uveljavlja nadzor nad posameznim geografskim območjem. Takšno območje pa imenuje teritorij« (1994:35).

S tem pride do omejevanja dostopa do določenega prostora. Ta omejen dostop se lahko kaže kot fizična omejenost (ograja) ali pa bolj prikrite omejenosti dostopa do prostora, kot je na primer omejitev moči, ko se s pomočjo družbenih norm omejuje dostop. S tem se pokaže še ena pomembna lastnost teritorialnosti, in sicer vsaka teritorialnost mora vsebovati obliko komunikacije, ki to teritorialnost zamejuje in določa prehodnost njenih meja. Nadalje pa mora vsebovati tudi nadzor nad dostopnostjo, ki se kaže v sankcijah glede kršitev. Vendar pa so določeni prostori v družbi dostopni bolj kot drugi, tako da se srečujemo z različnimi stopnjami dostopnosti. S tem Altman človeško teritorialnost označi s sledečimi značilnostmi:

- nadzor in lastništvo določenega prostora,
- velikost prostora,
- skupno ali posamično lastništvo,
- teritorialnost lahko služi katerikoli od več funkcij,
- posebljenost ali označenost prostorov, kršitev teritorialnosti lahko privede do obrambe.

tabela 3.1: Vidiki teritorialnega vedenja

akterji	obseg teritorijev	tipi teritorijev	funkcije teritorijev
posamezniki	predmeti	primarni	osebna identiteta
majhne skupine	sobe	sekundarni	regulacija družbenih
veliki kolektivi	domovi, skupnosti	javni	sistemov

Vir: Altman, Chemers v Mlinar, 1994

S tem se prostor razbije glede na distance med posamezniki, velikost prostorov na več nivojev, kot jih prikazuje *tabela 3.1*, tako da pride tudi do razbitja prostora na javni in zasebni prostor. (Mlinar, 1994:37)

3.2 Prizoriščnost

Naša razprava o prostoru se v večini primerov kljub vsemu navezuje na mestni fenomen javnosti in zasebnosti – kar se tiče fizičnega prostora – glede na to, da danes večina prebivalstva kljub vsemu živi v mestnem okolju. V tej točki se še ne bomo spuščali v distinkcijo med virtualnim in fizičnim prostorom, kot se tudi ne bomo spuščali v razlike med moderno in postmoderno prizoriščnostjo. Prizoriščnost je bistvenega pomena za razumevanje delovanja v prostoru, ki je povezan z našo tematiko. Potencialno je prizorišče lahko vsak javni mestni prostor. To velja tako za splošno dostopne javne prostore, kot tudi za zasebne prostore s pretežno javnim dostopom.³ Za prizorišče velja, da ima v »različnih kontekstih minimalne občasne ali trajne lastnosti krajevnosti« (Hočevar, 2000:138). Prizorišča so potemtakem lahko vsi prostori, ki vsebujejo in posredujejo določeno vsebinskost in s tem preidejo iz prostora kot splošne opredelitve (*space*) v kraj (*place*). Tako lahko obenem opredelimo tudi razlikovanje med prostorom in krajem. *V najsplošnejšem pogledu lahko opredelimo kraje kot kvalitativno reprezentacijo abstraktnih prostorov.* (Hočevar, 2000:73) Torej več specifičnosti in posebnosti, kot jo določen prostor vsebuje, bolj je to kraj in manj prostor. S sintagmo prizoriščnosti tako označujemo...

»...celoto funkcijskih, simbolno-pomenskih, formalno-oblikovnih razsežnosti performativnega delovanja ter določen način družbene (re)produkcije prostorov v mestu« (Hočevar, 2000:139).

3.3 Javni in zasebni prostor

V prostorski implikaciji delitve med javno in zasebno sfero pa postaneta očitna dva razkola nastanka ločenih prostorov. Prvi pogoj, ki je tudi pogoj drugega, je racionalizacija dela, ki se ni zgodila z iznajdbo strojev, temveč s prenosom dela iz za vrat doma za vrata tovarne. (Arendt, 1996) To pa je vodilo v drugi pogoj, ki je nastanek mest. Nastanek mest in bližina več ljudi, kot smo jih sposobni

³ Razlikovanje javnih prostorov bomo obrazložili v nadaljevanju naloge.

procesirati z našo vaško duševno mentaliteto, je vodila v nujno odtujevanje med ljudmi in že poprej opisane racionalne odnose. Sinonim za te odnose pa je Simmlova konstrukcija tujca kot urbane identitete. (2000)

Zasebne in javne sfere ne moremo in ne smemo enačiti z javnim in zasebnim prostorom, čeprav si pojma sfera in prostor delita veliko skupnega, saj oba izhajata iz geometrije. Sfera se uporablja bolj kot področje dometa, delovanja, v tem primeru zasebnosti ali javnosti nasploh, medtem ko prostor označuje kraje, na katerih se te aktivnosti odvijajo. Javni prostor je tako lahko trg, prostorska manifestacija zasebne sfere pa na primer dom. Delno se je že v tem orisu pokazalo, da lahko prostorsko razlikovanje med javnostjo in zasebnostjo v grobem razdelimo kot razliko med zunaj in znotraj. To seveda ne velja popolnoma, vsekakor pa velja, da je zasebno skoraj vedno vezano na znotraj, saj svojih »zasebnih« obcutij in karakteristik ne delimo navzven, izven doma oziroma izven kroga tistih, ki smo jih pripravljene spustiti v dom. Ta distinkcija med zunaj in znotraj pa ima korenine v krščanski miselnosti. V Avguštinovih delih lahko opazimo delitev med *De Civitate Dei* (Božjim mestom/kraljestvom)⁴ in posvetnim mestom/kraljestvom.

V osnovi nam ta delitev nič ne doprinese k naši temi, vendar pa, če ovržemo interpretacijo in delitev razumemo dobesedno – pri čemer nismo prvi – lahko takoj povlečemo prostorske paralele. Torej je mesto potrebno razdeliti na božji del na eni strani in na posvetni del na drugi. Vendar pa krščanstvo ni izjema v tem razlikovanju. Prav tako najdemo delitve v vzhodnjaških miselnostih, kot primer tega pa prepovedano mesto v Pekingu. Vendar pa je med vzhodno(azijskimi) in evropsko-krščanskimi predstavami razlika. Prepovedano mesto je sveto in obenem prepovedano, prazno, sleherniku pa vstop ni dovoljen, kot lahko sklepamo že iz imena. (Sennett, 1990) V krščanski logiki je stvar nekoliko obrnjena. Sveto mesto mora na slehernika narediti vtis, ga očarati in je celo zaželeno, da ga obiše. Cerkev kot prostor zaživi šele, ko jo napolnijo oziroma občudujejo ljudje. V nasprotju s cerkvenim prostorom pa mora obstajati

⁴ Kar je tudi naslov njegovega dela. Civitas predstavlja etimološko osnovo tako besede mesto (City) kot tudi države, tako da lahko besedo prevajamo kot mesto ali v prenesenem pomenu Sennett uporablja bolj direkten prevod besede (City of God), saj se navezuje na prostorsko urbano implikacijo tega dela, kot bomo še videli v nadaljevanju. (Sennett, 1990)

nasprotje – sekularni prostor – ki je v primerjavi z famoznostjo in urejenostjo cerkve neurejeno stanje. Taka graditeljska miselnost je popolnoma uničila urbano kvadratasto zamejenost antičnega mesta, v ozadju katerega je stala drugačna mentaliteta. Kot v uvodu ugotavlja Sennett:

»Antični Grk je lahko s svojimi očmi videl kompleksnost življenja. Templje, markete, igralne površine, mesta za srečevanje, zidove, kipe in slike starodavnega mesta, ki so predstavljali kulturne vrednote religije, politike in družinskega življenja. Težko bi bilo reči, kam na primer bi se danes moral postaviti v modernem Londonu ali New Yorku, da bi občutil, recimo, nekaj podobnega.« (1990:xi)

Iz prej opisanega je jasno, zakaj se je taka reprezentacija mesta s prihodom krščanstva morala umakniti, saj je morala urejena sakralna gradnja izstopati iz podlage neurejene profane gradnje. (Sennett, 1990)

Še vedno pa nismo zadostno razložili, od kod naprej se je iz te točke razvila distinkcija med znotraj-zunaj iz razlikovanja med posvetnim in cerkvenim. V krščanski cerkveni miselnosti, pa tudi nujnosti, je že dolgo vladal princip nudenja zatočišča. Tak primer so na našem področju tudi cerkve, kamor so se prebivalci umikali pred turškimi vpadi. Tako lahko rečemo, da si sveto in posvetno ne stojita v vseh primerih na povsem različnih bregovih. To privede do povezave med paroma sveto-profano in znotraj-zunaj. V času industrijske revolucije je prišlo do sprememb, ki so prekinile s poprej ustaljenimi vzorci življenja, in ljudje so se zopet obrnili na cerkvene predstave za zaščito. Porodila se je močna potreba ne samo po spiritualni zaščiti, ki jo je ponujala cerkev in mesto nasploh, temveč tudi potreba po sekularni zaščiti. Dom je tako postal sekularna verzija spiritualnega zatočišča. Geografija varnosti se je prenesla iz zatočišča v urbanem centru v domačo notranjost. (Sennett, 1990:21)

»Prihod industrijske revolucije je z vsemi svojimi grozotami s seboj prinesel tudi močno potrebo po sekularnem zatočišču. Ampak ideal zatočišča je zakoreninjen v zahodni kulturi, v nečem več kot fizični zaščiti. Zatočišče izgleda, da ponuja (...) možnost psihološkega razvoja v istem smislu, kot menih vidi spiritualno razodetje v samoti svoje celice.« (Sennett, 1990:24)

Vendar pa se ob vseh naštetih vplivih lahko vprašamo, kaj je vzrok in kaj posledica sprememb v načinu življenja. Moja sinteza doslej nanizanih dejstev bi se glasila nekako v tem vrstnem redu.

Spričo spremenjene miselnosti, ki jo je povzelo razsvetljenje, je prišlo do sprememb, ki so se lahko rezultirale v pogojih vsakdanjega življenja, in to se je pokazalo v invenciji intimnosti, ki pa se je lahko razvila le zaradi reorganizacije dela. Stvari sovpadajo ena z drugo.

Vendar pa ni naš namen, kot tudi ne interes, nadaljevati razprave v tem duhu, ker so za nas bolj bistvene posledice, ki so jih te spremembe pustile za sabo, ne pa vzroki, ki so vodili do njih.

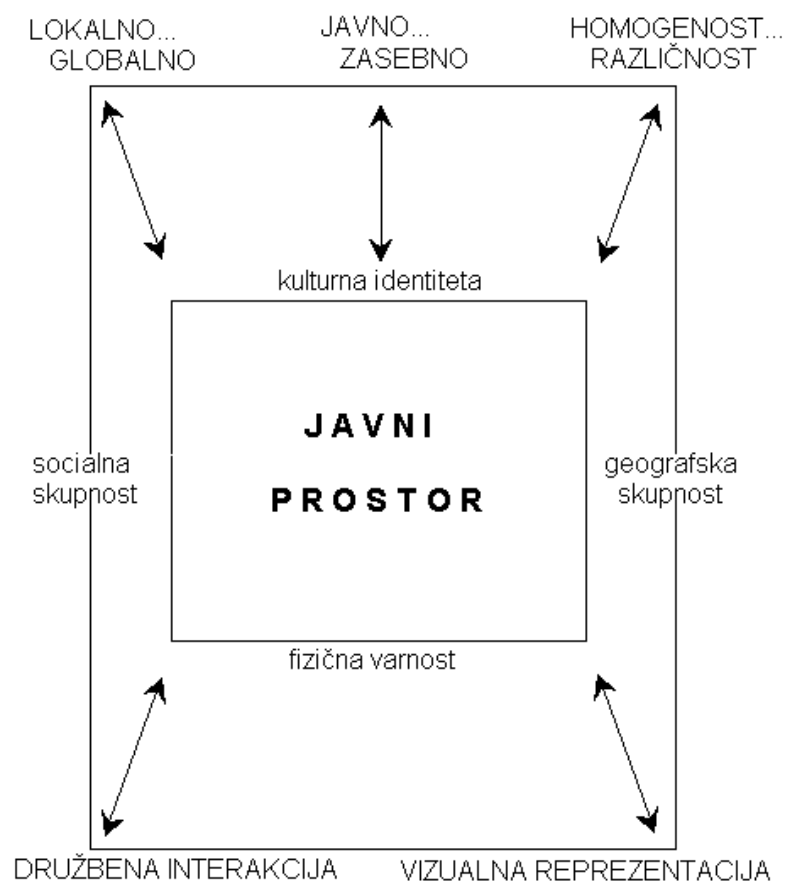
Naprej iz razlikovanja med zunaj/znotraj lahko razlikujemo tudi med primarnimi (zasebnimi) in javnimi prostori, izhajajoč iz *tabele 3.1*. Primarni prostori so tisti, ki so v lasti posameznikov ali majhnih skupin in igrajo osrednjo vlogo v posameznikovem življenju. Taki prostori so na primer dom, spalnica itd., iz česar lahko sklepamo, da je stopnja nadzora nad mejo teritorija zelo velika. Ob nenadzorovanem vdoru ali obnašanju v tem prostoru pa se čutimo osebno ogrožene, saj nam ta prostor v osebostnem smislu služi za kontemplacijo. V njem lahko pokažemo vse, kar moramo skrivati v javnosti. V nasprotju s tem so *javni* prostori področja, do katerih ima časovno omejen dostop skorajda vsakdo. Kot primer takih prostorov lahko navedemo tržnice, parke itd. Ti teritoriji so začasni in kot taki nimajo pretirano središčnega pomena v posameznikovem življenju. So sicer pomembni na ravni obstoja družbe, na kar lahko sklepamo iz njihovega obstoja v domala vseh kulturah.⁵ (Mlinar, 1994:37) Vendar pa v tip zasebnega in javnega prostora lahko umestimo tudi zasebni prostor z javnim dostopom. Ta prostor ima vse lastnosti javnega prostora, kar se tiče dostopnosti, vendar je njegovo lastništvo zasebno, v lasti posameznika ali firme. Še naprej lahko ločimo zasebne prostore z javnim neomejenim in omejenim dostopom. Pri vseh teh vrstah javnih prostorov pa lahko razlikujemo tudi med odprtimi (zunanji) in zaprtimi (notranji) javnimi prostori.

Vendar pa smo zaenkrat javni prostor opazovali z vidika teritorialnosti, kar je mikrosociološki pogled, saj vključuje poglede individualnih akterjev na določen

⁵ S tem, da v teh primerih govorimo o klasičnih, fizičnih javnih in zasebnih prostorih. V zvezi s temi pa lahko govorimo še o navezavi na teritorialnost.

prostor. Temu nasproti, če temu sploh lahko rečemo nasproti, stoji kulturni pogled, saj bomo s tem samo dopolnili razumevanje javnega prostora. Kot smo že omenili, se konstruktivistični vidik prostora ustvarja s pomočjo simbolnih pomenov. Tako tudi nastane javni prostor kot tisti prostor, ki mu ljudje na ravni družbe (javna kultura) pripisujejo tak pomen. Javna kultura tako konstruira javni prostor, ki je namenjen tako družbeni interakciji kot tudi vizualni reprezentaciji mesta. Vendar pa je ob tem vprašanje, kaj oziroma kdo napolnjuje javni prostor, kar je določeno z odnosom med fizično varnostjo, kulturno identiteto, družbeno

slika 3.1: Zamejitev javnega prostora

Vir: Zukin, 1995

in geografsko skupnostjo. Današnji vpogled v javni prostor pa nam razkrije še tri točke v spremembah kulturnih virov javnih prostorov:

- od lokalnih h globalnim podobam
- od javnih k zasebnim institucijam

- od homogenih skupnosti k bolj rasno in etnično različnim skupnostim

S pomočjo naštetih kriterijev lahko zamejimo javni prostor, ki se omeji okrog naštetih pojmov in ga lepo prikazuje *slika 3.1*. (Zukin, 1995:24)

3.4 Virtualizacija in mediji

Virtualni prostor je v vseh pogledih moderen pojav. To idejo nameravamo utemeljiti s postopnostjo ustvarjanja virtualnega prostora, ki se je dogajala znotraj moderne. V začetkih tega procesa še ne moremo govoriti o pravem virtualnem prostoru, temveč o njegovih zametkih. Virtualizacija prostora se je razvijala okrog človeško generiranih mediarnih struktur. Poudarek na človeško generiranih se nam zdi smiseln, ker ne moremo govoriti o nobeni vrsti komunikacije, ki bi potekala brez ustreznega medija, v zvezi z našo temo pa nas zanimajo samo sodobni pojavi v zvezi s komunikacijskimi oblikami.

Najprej si oglejmo, kaj si sploh predstavljamo pod pojmom medija. Mediji so sredstva za prenašanje komunikacij od oddajnika do prejemnika. V osnovni komunikacijski situaciji je medij torej vse, kar omogoča prenašanje informacije. Medij je lahko torej papir – pisava, zrak – govor itd. Vendar pa za nas tak pogled na komunikacijo ni zanimiv, saj nas zanima predvsem razvoj medijev, ki so omogočili razvoj virtualnega prostora.

Prvi pogoj, ki pa je tudi močno povezan z modernizacijo, je masifikacija. Uporabniki moderne komunikacije so tekom razvoja komunikacij postajali vse številčnejši. To so omogočali ali pa omogočili novi mediji. Vendar pa lahko ugotovimo, da gre tu za dve obliki komunikacij. Prva oblika so komunikacije, kot so množični mediji, kjer imamo na eni strani malo oddajnikov sporočila, na drugi strani pa veliko število prejemnikov. Tem vrstam komunikacij stojijo nasproti komunikacije, kjer je število oddajnikov in recipientov približno enako.

Prvi medij, ki je omogočil zajem masovnega občinstva, je bila iznajdba tiska, ki je pocenila razširjanje pisane besede, tako da je ta postala dostopna veliki večini. Ta pojav lahko nekako časovno lociramo v začetke moderne in je pomenil

osnovo za nadaljnji razvoj medijev. Nemnožična komunikacija te vrste sega že daleč nazaj, kot tudi osnova tiska, se pravi pisana beseda. Vendar pa so bili to samo zametki virtualnega prostora, obenem pa je iznajdba pomembna zato, ker je načrtala nadaljnji razvoj, ki je vodil v množičnost komunikacij.

Naslednji izum, ki je pomemben na tem področju, je iznajdba elektrike, ki je omogočila telegrafski prenos podatkov med dvema oddaljenima lokacijama v realnem času. Tu se prvič pojavi tisti vmesni prostor, ki omogoči kompresijo fizičnega prostora do te mere, da se ta dva kraja med sabo spojita in med njima lahko poteka komunikacija. Ker ta dva kraja v fizičnem prostoru lahko ležita še vedno zelo daleč, je pri tem očitno, da leži vmes nekaj drugega, nekaj, česar fizično ne moremo definirati. Pojavi se nek vmesni prostor, ki ga lahko imenujemo virtualni prostor. Vendar pa to še ni tisti pravi virtualni prostor, saj imajo telegrafske komunikacije po jekleni žici zelo omejene možnosti. Zaradi svoje majhne pasovne širine omogočajo le električne impulze v obliki morsejeve abecede, kar komunikacijo zelo oklesti v primerjavi z »naravnimi« oblikami komunikacije.

Naslednja inovacija je prišla z izumom in izboljšavo telefona ter bakrene žice za prenos komunikacij. (Mitchell, 2000) Ta oblika je že dovoljevala prenos govora in je močno spremenila komunikacijske procese. V primerjavi s telegrafom je bila cenejša in dostopnejša, saj ni bilo potrebno poznati kompliciranega kodiranja sporočil, temveč je zadostovalo le poznavanje jezika. Inovacija, ki se je zgodila na področju množičnih komunikacij in je omogočala daljinski prenos zvoka, je sledila dosti kasneje (Anderson, 1995), kmalu zatem pa se je pojavila tudi televizija, ki je obenem omogočila prenos slike. Vendar pa so bile slednje komunikacijske oblike zaradi visokih stroškov vzpostavitve omrežja omejene le na množične medije. Za nas je pomembna predvsem televizija, ki se je približala živi (*face-to-face*) komunikaciji skoraj do te mere, kot smo jo sposobni ustvariti danes. (Huxford, 2001)

Naslednja inovacija, ki je zares konstruirala tisti pravi virtualni prostor, pa je digitalizacija. Omogočila je večji pretok informacij in obenem boljšo kvaliteto prenosa. Temu istočasno sledi razvoj interneta, ki se iz vojaških krogov zaradi

svoje praktičnosti hitro razširi tudi na civilno uporabo. Glavni razlog za to je velika decentraliziranost, ki se kaže v velikem številu komunikatorjev, in recipročnost povezave, ki omogoča povratne informacije. S tem postane virtualni prostor v vseh svojih razsežnostih dostopen širokemu krogu ljudi, v obliki interneta – je dvosmerna komunikacija, digitalen, globalen in težko ga je regulirati. (McChesney, 2000:6)

V grobem lahko ugotovimo in izpostavimo predvsem dva procesa, ki sta se dogajala znotraj moderne.

Masifikacijo občinstva in s tem pogojen razmah mediirane komunikacije nasploh smo že izpostavili. Vendar pa se ta ne bi mogla pojaviti brez demokratizacije komuniciranja, ki je vodila do vse večje dostopnosti komunikacijskih sredstev.

Druga pomembna lastnost razvoja je povečevanje pasovnih širin, ki je omogočilo vse več prenosa informacij ter s tem kompleksnejše oblike komunikacij, ki so se in se še vedno vse bolj približujejo neposredni obliki komunikacije. To se kaže v konvergenci kot zadnji stopnji v razvoju elektronskih komunikacij, ki spoji med sabo različne elektronske medije. Ta dva procesa sta oblikovala široko dostopen virtualni prostor.

3.5 Virtualni prostor⁶

Ob nadaljevanju razprave je potrebno opredeliti, kaj virtualni prostor pravzaprav sploh je in za označevanje katerih pojavov ga bomo mi uporabljali.

Za začetno zamejitev virtualnega sveta si lahko izposodimo oznako virtualnega prostora, kot nam ga ponuja Harawayeva. V osnovnem smislu si lahko predstavljamo svet, razdeljen na štiri tipe, ki nam omogočajo razumevanje bistva razlikovanja virtualnega in realnega sveta. Prostor lahko za pričujoče namene razdelimo na:

⁶ V pričujočem poglavju bomo obdelali virtualni prostor zgolj v razmerju do fizičnega prostora, ne bomo pa ga naprej razčlenjevali na virtualno resničnost, kibernetški prostor ipd., ker za našo temo ni bistvenega pomena. (več o tem glej Gržinić 1996; Castells, 1996; Trček, 2001,...)

- realni prostor (A)
- zunanji prostor ali zunajzemeljski svet (B)
- telo kot notranji prostor ($\neg B$)
- virtualni svet ($\neg A$).⁷

Prostora B in $\neg B$ za našo tematiko nista zanimiva, zato se s tema točkama ne bomo ukvarjali. Realni prostor A definira Zemlja. Zanimiv je predvsem zato, ker je v negativnem odnosu z virtualnim prostorom. Virtualni prostor je »tisti prostor, ki preči domene realnega, imaginarnega in simbolnega, predstavljene z oznakami A, B in $\neg B$ « (Gržinić, 1996:180). Med A in $\neg A$ velja torej izključujoč odnos, saj je virtualni prostor negacija realnega. Je metaforična simulacija oziroma imitacija prave realnosti, tako kot je računalnik simulacija pravih možganov. Ob tem velja samo kot kritično noto omeniti, da virtualnost ni nujno

slika 3.2: Virtualni prostor v interakciji s fizičnim (prostorom)

vir: <http://www.rider.edu>

samo odraz realnosti. Lahko se zgodi povsem obratno in simulacija zaživi svoje samostojno življenje in s tem realnost postane njena odslikava. Tak primer je medijski prostor, ki v zvezi z realnostjo tvori nanjo določen pritisk. V današnji družbi za večino dogodkov ne izvemo direktno, temveč s posredovanjem množičnih medijev, zato je lahko realnost na drugi strani medijskega dogodka le še odsev medijsko posredovane informacije. (Gržinić, 1996)

⁷ Znak \neg pomeni negacijo, kar pomeni, da $\neg A$ beremo kot A negirano, namesto tega znaka lahko uporabljamo tudi \bar{A} .

Vendar pa je vprašljiva tudi že sama realnost realnega prostora, saj prostor lahko zvedemo na komunikacijo z vidika, kot ga percepira človek. Pri tem je vsaka komunikacija posredovana s pomočjo simbolov, zato lahko prostor obstaja le kot simbolno okolje. Simbolno okolje pa pomeni nekaj virtualnega. (Castells, 1996:372)

Zdravorazumsko pa je razlikovanje med fizičnim in virtualnim prostorom očitno, kar za nas ne zadostuje, zato se moramo v tematiko nekoliko bolj poglobiti. Osnovno razliko med tema dvema vrstama prostora bi si nemara lahko predstavljali kot umetnost nasproti naravnosti. Vendar pa tudi ta opredelitev ne zdrži kritike, ker smo že poprej razbili mit o naravnem prostoru, ki je s človekovim posegom in generiranjem umetnih prostorov/svetov razpadel na več podprostorov. Ob tem pa so kljub vsemu posledice razsvetljenskega obvladovanja narave pustile sledi na domala skoraj vsakem kotičku sveta, ki ga lahko dosežemo, tako da bi težko našli še tisti naravni, od človeka nedotaknjen prostor.

Torej se upravičeno lahko vprašamo, kaj je sploh tisto, kar t. i. realni prostor loči od virtualnega. Odgovor se ponudi kar sam, to je njegova materialnost oziroma fizičnost, ki jo najbolje obrazloži Castellsov prehod od prostora krajev k prostoru tokov (*space of flow*).

3.6 Od prostora krajev k prostoru tokov

Razlikovanje med prostorom krajev in prostorom tokov je podobno razlikovanju med fizičnim in virtualnim prostorom. Za opredeljevanje prostora tokov moramo izhajati iz prostora nasploh in kaj sploh je v luči socialne/sociološke teorije. V najsplošnejšem vidiku je prostor materialna podpora – ki v sebi nosi določen simbolni pomen – praksam, ki se dogajajo v določenem času. (Castells, 1996:411) Drugače lahko rečemo tudi, da med seboj poveže aktivnosti, ki se dogajajo simultano v času. Drug pomemben vidik za razlago prostora tokov so tokovi, okrog katerih je organizirana naša družba. To so tokovi kapitala, informacij, podob, simbolov itd., ki so »izraz procesa, ki je dominanten v ekonomskem, političnem in simbolnem življenju« (Castells, 1996:412).

»Če je tako, bo materialna podpora dominantnih procesov v naši družbi celota garnitura, ki podpira take tokove in ustvarja materialno mogočo njihovo artikulacijo v simultanem času. Zato predlagam idejo, da je nova prostorska oblika, karakteristika socialnih praks, ki dominira in oblikuje omrežno družbo: to je prostor tokov« (Castells: 1996:412).

Vendar pa smo s tem samo vpeljali prostor tokov in podali njegove možnosti obstoja, nič pa nismo povedali o njegovi vsebini. Najbolje ga lahko opišemo, če ga razdelimo na tri plasti materialne podpore, ki ga skupaj tvorijo.

Prvo plast si lahko predstavljamo kot **omrežje elektronskih impulzov** (mikroelektronika, telekomunikacije, računalniško podprto procesiranje itd.), ki skupaj tvorijo materialno bazo procesa, ki je strateški v formiranju mrežne družbe. Ker se impulzi pretakajo po mreži, ne moremo več govoriti o krajih, ki bi obstajali sami po sebi, saj so pozicije določene s tokovi. Torej s tem zanikamo načelo teritorialnosti, vendar le navznoter, saj s tem sami kraji ne izginejo, le njihovo logiko in pomen vsrka mreža.

Ta elektronska mreža, ki v svoji notranji strukturi logiki ne pozna krajev, se navzven v svoji fizični organiziranosti in umeščenosti v prostor še vedno podreja njihovi fizični logiki, saj je locirana v fizični prostor, kar se kaže v drugi plasti prostora tokov, ki se navezuje na **vozišča in spojišča**. Ta so postavljena v fizični prostor in predstavljajo vez med fizičnim in mrežnim svetom. Vpliv vozišč si lahko predstavljamo z vplivom, ki so ga imela cestno-železniška vozišča na razvoj mest, čeprav je v informacijski dejavnosti razvoj odvisen od tipa vozišča, na primer vozišče finančne mreže.

Tretja plast predstavlja prostorsko organiziranost dominantnih upravnih elit oziroma **akterje**. Prostor tokov ni edina oblika prostorske organizacije, vendar je dominantna, ker jo podpira elita, njej pa tovrstna organizacija omogoča ohranjanje elitnega položaja v družbi. (Castells, 1996:412-415)

Obenem, ko vpeljemo prostor tokov, lahko začnemo govoriti o dveh vrstah delovanja, ki sta značilni za prostor krajev in prostor tokov in s tem ponazarjata še eno razliko med fizičnim in virtualnim. Za fizični prostor so značilne

interakcije, medtem ko so za virtualni prostor značilne transakcije. Razlikovanje med tema dvema tipoma delovanja in različnosti prostorov si najlažje predstavljamo s **tabelo 3.2**.

Ob tem nameravamo le še na kratko opredeliti pojem virtualnega prostora v aplikativnem smislu, saj je pojem sam po sebi preveč splošna teoretska konstrukcija, da bi jo lahko uporabili za ponazarjanje določenih družbenih procesov v prostoru. S tem pa pride do izraza tudi njegova večličnost, saj pod svojo streho združuje cel kup pod-pojmov. Za praktično ponazoritev virtualnosti prostora se bom v nadaljevanju občasno poslužil pojma internet, kot najbolj razširjene oblike virtualnosti v prostoru. S tem pa teh dveh pojmov ne želim enačiti med sabo, temveč želim ob občasnem zamenjevanju pojmov virtualnost in internet čim bolj plastično prikazati procese v virtualnem prostoru, in sicer tisti virtualnosti, ki je že sedaj splošno dostopna in najbolj razširjena.

tabela 3.2: Dihotomne značilnosti urbanih krajev in elektronskih prostorov

urbani kraji (fizično)	elektronski prostori (virtualno)
premagovanje časovnih ovir z minimalizacijo prostorskih ovir	premagovanje prostorskih ovir z minimalizacijo časovnih ovir
teritorij	omrežje
fiksnost	gibanje/tok
umeščenost	neumeščenost
vidnost	nevidnost
oprijemljivost	neoprijemljivost
dejanskost	virtualnost/abstraktnost
evklidski/družbeni prostor	logični prostor

Vir: Graham in Marvin, 1996

4 Na poti v neko »drugo« modernost

V prejšnjem poglavju smo se že dotaknili nekaterih prostorskih pojmov, ki se tičejo sprememb na prehodu iz moderne v postmoderno družbo. Poskušali smo držati ob strani vse pojave, ki se tičejo prehoda, vendar je virtualni prostor tako prostorska kot postmoderna kategorija, tako da se delnemu medsebojnemu prepletanju poglavij ni dalo izogniti. Vendar pa spremembe v prostoru izhajajo iz spremenjenih odnosov nasploh, zato si bomo v nadaljevanju ogledali te spremembe in jih navezali na tematiko prostora.

Pomembne vidike današnjega dogajanja lahko opišemo na dveh točkah.

- Spremenjene družbene odnose ob prehodu iz moderne v reflektivno moderno in
- uporaba novih mediarnih komunikacijskih struktur, kot so na primer internet ter množični mediji.

Tu občasno pride do soočenja med dvema dokaj različnima teoretskima tradicijama, in sicer postmoderno teoretsko perspektivo, ki jo lahko uporabimo za opis slednjih sprememb, in manj radikalnim pogledom teorij visoke, pozne oziroma reflektivne moderne za opis prvega dela sprememb. Te teorije se izključujejo med sabo v točki pogleda na nastalo situacijo. Prve kažejo bolj radikalen odnos do stvarnosti – prelom z modernostjo, medtem ko druge gledajo na nastalo situacijo kot nadaljevanje trendov, ki jih je zastavila modernost sama. V principu sta ta dva pogleda sicer izključujoča, saj prvi pristop govori o povsem novem obdobju, dočim ko druga teorija govori o spremembah, ki se še kljub vsemu dogajajo znotraj moderne družbe. Sam sem bolj zagovornik druge teorije, saj menim, da spremembe v današnji družbi še zdaleč niso zrele, da bi predstavljale neko novo obdobje.

Vendar pa kljub temu nekateri pogledi postmodernističnega teoretskega korpusa ponujajo določene zanimive razlage, uporabne za našo pričujočo temo. Tu se pojavi rahla zadrega, saj po pravilu ti dve tradiciji zanikata druga drugo in

obenem ne more nastopati tako staro kot tudi novo obdobje. Vendar pa se tu ne spuščamo v osnovne družbene spremembe, kot so prehodi med obdobjema, tako da uporaba nasprotujočih si teoretskih predpostavk, ki se tičejo našega opisovanega področja, ni sporna, saj se nanašajo na določeno situacijo, pa najsi bo to v postmoderni ali pa reflektivni moderni dobi. Za nas sta v skladu z začrtano tematiko pomembna konstrukcija virtualnega prostora in njegova utilizacija v novonastali družbeni situaciji, ki jo prinaša pričujoče obdobje.

4.1 Individualizacija

Preden se lotimo povezovanja dejstev v celotno sliko, je pomembno, da si ogleđamo še spremembe v družbenem obnašanju, ki so se pojavile na prehodu k novi obliki organizacije. Premike, ki so se zgodili na področju naše teme v prehodu v neko drugo moderno, najbolje opiše Beckov pojem individualizacije. Individualizacija je vključena v širši pojem obravnavane tematike v spremembah na prehodu iz industrijske v postindustrijsko družbo oziroma iz klasične moderne v reflektivno moderno. Individualizacijo lahko v osnovnem vidiku razdelimo v tri primarne (analitske) dimenzije:

- **osvoboditev**, ki pomeni osvobajanje od predoločenih oblik socializacije in ravnanja,
- izgubo stabilnosti ali **odčaranje**, ki se kaže v nezaupanju v vodilne družbene norme,
- **reintegracija**, ki pomeni pojav nove vrste družbe, ki se vzpostavlja z novimi odnosi med ljudmi.

Prvi in drugi vidik individualizacije se nanašata na dezintegracijo iz sodobne družbe in izgubo zaupanja v njene vrednote in norme. Tretji vidik individualizacije pa morda zveni nekoliko 'neindividualizacijski', vendar pa individualizacije ne gre enačiti s podobnimi pojmi, kot so emancipacija, zavest, identiteta. Ti pojmi lahko sovpadajo s subjektivnim vidikom pojma individualizacija, ni pa nujno. (Beck, 1986:188)

Vendar pa s postavitjo te sheme nismo razložili ozadja in bistva individualizacije, temveč le njene posledice v obliki, ki je primerna za analizo. Individualizacijo razumemo kot družbene spremembe znotraj moderne družbe, ki se kažejo kot osvobajanje od stanovskih form industrijske družbe – razred, sloj, družina. Vendar pa obstaja razlog za ta premik. Ta efekt se najbolje kaže v prisposodbi dvigala. Zaradi splošnega izboljšanja življenjskih pogojev imajo tudi nižji sloji dostop do dobrin, ki so bile poprej dostopne le višjim. Vendar pa ta videz vara, saj so se obenem, ko so se izboljšali življenjski pogoji nižjim slojem, zvišali tudi ostalim. Predstavljamo si lahko, kot da se je celotna družba zapeljala z dvigalom za eno nadstropje višje. Absolutno so vsi na boljšem, relativno pa se ni nič spremenilo. To splošno izboljšanje je bistveno za razumevanje, zakaj je individualizacija mogoča. Sam vzorec slojevitosti ostaja enak oziroma se ne spremeni, temveč pride do delovanja neodvisno od stanovskih predispozicij, ker posamezniki ne čutijo več stanovske pripadnosti. Delavci sami sebe ne smatrajo več za delavski razred, saj delavski razred povezujejo s slabim standardom, ki pa ga oni nimajo. Prihaja do brezrazredne družbe neenakosti. S tem ko so se posamezniki osvobodili svojih stanovskih povezav, na svoja pleča prevzemajo tudi vsa tveganja, in s tem se tudi družbene krize kažejo kot individualne. (Ule, 2000)

Tako informacijska modernizacija nasprotuje stereotipnemu sprejemanju biografskih vzorcev. Soočamo se z velikim številom informacij(e), kar od ljudi terja fleksibilnost in kreativnost. Individue sili v avtonomno psihosocialno integracijo, za kar so bile poprej zadolžene druge institucije kot na primer družina in referenčne skupine. Ob prisotnih modernizacijskih tveganjih pride do ogroženosti, kar sproži eksperimentalna ravnanja z družbenimi odnosi. Ta *nova gibanja, iskanja* rodijo nove subkulture, ki se zanimajo za tri velike teme današnjega časa – okolje, mir in ženske. (Beck, 1986: 106)

4.2 Individuacija in globalizacija kot prostorska aplikacija družbenih sprememb

Podoben koncept individualizacije kot Beck uvede tudi Mlinar, vendar pa ju med seboj ne smemo enačiti, čeprav gre za podoben koncept. Glavna razlika je, da se Mlinarjeva individuacija nanaša na prostorske pojave, pri tem pa se osredotoča na vse ravni prostorske organiziranosti in ne le na posameznike. Druga razlika se pojavi v samem opredeljevanju pojma, saj pri Becku zasledimo tudi integrativne elemente individualizacije, Mlinar pa individuacijo opazuje zgolj kot razcepljanje družbe, kar korigira z globalizacijo kot poenotenjem, da se...

»...individuacija in globalizacija (se) med seboj pogojujeta, vendar tako, da se na nižjih stopnjah najprej pojavlja močnejša oscilacija njunega izmenično sukcesivnega uveljavljanja enega na račun drugega; postopno pa ta oscilacija konvergira in hkrati to razmerje prehaja od izključenosti k vzajemnosti« (Mlinar, 1994:30).

Njegov koncept individuacije je za prostorsko rabo bolj izdelan in uporaben, saj govori o štirih vidikih individuacije:

- individuacija kot medgeneracijska in diverzifikacija glede na poreklo, ki se kaže v vnaprejšnji (ne)določenosti osebne biografije. Čim višja je stopnja njene določenosti, tem bolj je človek produkt svojih prednikov in manjša je individuacija;
- individuacija kot zmanjševanje določenosti na podlagi teritorialne pripadnosti, kar osvetljuje aspekt odvisnosti posameznika zgolj na podlagi njegove prostorske umeščenosti. S tem ko prihaja do prostorsko-časovnega zgoščevanja, posameznik stopa v interakcijo z vse več akterji, ki ne prihajajo iz določenega okolja, s tem pa se zmanjšuje stopnja geografske začrtanosti njegove identitete; (več v Mlinar, 2000)
- individuacija kot povečevanje raznovrstnosti »časovno-prostorskih poti«. S tem ko prihaja do zgoščevanja prostora, postajajo distance, pa naj bodo to prostorsko-časovne ali pa prostorsko-stroškovne, vse manjše. S temi novimi obzorji pa ima posameznik večje možnosti izbire v prostoru in postaja v primerjavi z drugimi individui njegovo gibanje vse bolj edinstveno oziroma individu-irano/alizirano;

- individuacija kot povečevanje kontrole in zmanjševanje naključnosti vplivov iz okolja, kar pomeni večjo selektivnost, ki pa ne vodi v izolacijo, temveč v povezovanje;
- nazadnje pa še individuacija kot povečevanje avtentičnosti izražanja identitete. S tem aspektom opozorimo in osvetlimo izražanje identitet posameznikov, ki je vse bolj direktno in neposredovano. S tem pride do večje avtentičnosti v njihovem izražanju, kar vodi do nezamenljivosti posameznika v tem smislu. Avtentičnost pa v tem pogledu ni več omejena na biti fizično prisoten na prizorišču. (Mlinar, 1994:18-24)

Na drugi strani pa kot »protiutež« individuaciji prihaja do univerzalizacije standardov in uniformnosti, ki jo predstavlja globalizacija. Tako lahko podobno kot koncept individuacije tudi globalizacijo razdelimo na pet vidikov. Tako jo opredelimo kot:

- povečevanje medsebojne odvisnosti – svet med seboj postaja vse bolj odvisen med seboj in na primer zlom borze v Tokyuu vpliva na cel svet in ne samo na lokalno prebivalstvo;
- dominacijo in odvisnost – primer tega je selitev proizvodnje iz centra v periferijo oziroma od drage k poceni delovni sili;
- svetovno homogenizacijo v smislu neomejenega prehajanja materialnih dobrin in ljudi, ki vodi v zmanjševanje teritorialne raznolikosti;
- dostopnost do raznovrstnosti sveta – dostopnost celotne svetovne raznovrstnosti na določeno teritorialno enoto;
- preseganje časovne diskontinuitete, kjer se proizvodni procesi ne začnejo in končajo več ob točno določenih urah, temveč kot pogoj konkurenčnosti potekajo cel dan. Drug primer tega učinka pa je način proizvodnje *just in time*.

4.3 »Postmoderni« javni prostor

Z opisanimi družbenimi spremembami pa prihaja do spremenjene koncepcije prostora. V tem poglavju bomo osnovne prostorske koncepte, ki smo jih zastavili v drugem poglavju, spojili s postmodernimi življenjskimi slogi, kar nam bo

služilo kot osnova za analizo virtualnega prostora kot intermediarne strukture med javnim in zasebnim prostorom v petem poglavju.

V tretjem poglavju smo že opisali osnovno idejo prizoriščnosti in prizorišča, vendar se nismo spuščali v postmoderne spremembe urbanih prizorišč. V spremenjenih praksah na prehodu iz moderne v postmoderno prihaja tudi do spreminjanja njihove vloge. Značilnosti modernih prizorišč so instrumentalnost, univerzalnost in homogenost, medtem ko je za postmodernost značilna reflektivnost, partikularnost ter heterogenost. Vendar pa pri tem ne gre za izrazito polarnost med opisanimi pojmi, saj tudi v postmodernej prostorski situaciji najdemo prostore, ki ustrezajo moderni opredelitvi, vendar pa ne gre več samo za taka prizorišča. Ob tem velja poudariti, da ne moremo govoriti o izumiranju instrumentalnih prostorov na račun prizorišč, kot tudi ne o obratnem procesu. Obenem se torej dogaja homogenizacija kot tudi heterogenizacija urbanih prizorišč. Ob soočenju z dehierarhizacijo oziroma sploščenjem hierarhične strukture prihaja do medsebojne prepletenosti med inter- in transurbanostjo. Prepletenost med inter- in transurbanostjo pa zahteva dodatno pojasnilo. Če to prevedemo v naši nalogi bolj znane termine, prihaja do medsebojnega učinkovanja določenih ravni individuacije in globalizacije. (Hočevar, 2000)

Tako lahko postmoderna prizorišča v okviru globalne mrežne povezanosti opredelimo kot krajevne odslikave prostora tokov v fizični prostor (krajev). Vendar pa je to pogled zgolj z ene perspektive, in sicer pogled, ki nam prikazuje loka(liza)cijo globalizacije z ravni sistema in z vidika prostora tokov. Tako kot virtualni prostor učinkuje na fizični prostor, tako tudi obratno fizični prostor vpliva na virtualni prostor. Virtualni prostor se na primer napaja z vsebinami iz fizičnega prostora. Na to opozarja tudi samo dejstvo, da je materialna osnova virtualnega prostora fizična in zato locirana v fizičnem prostoru. Na drugi strani pa nam pogled iz mikrosociološke perspektive prikazuje individualizirane akterje, ki delujejo v tej strukturi. Odnos med individuacijo in globalizacijo je torej klasična sociološka dilema med strukturo in delovanjem, ki pa ni več izključujoča, saj v dani situaciji prihaja do medsebojnega vzajemnega učinkovanja, vsaj kar se tiče pogleda na prostor. Seveda ne gre za čisto pravo razlikovanje med strukturo in delovanjem, saj se sistem kot posledica

individualiziranih akterjev spreminja, torej lahko govorimo o spremenjeni strukturi. (Adam, 1995)

S tem je postmoderna prostorska ureditev rezultat učinkovanja tako od spodaj kot od zgoraj, na kar nakazuje tudi prej omenjeno sploščenje strukture. Saj v klasični moderni piramidalni strukturi prihaja do zaobhajanja vmesnih ravni in preskakovanja nivojev. (Mlinar, 1994) Taka organizacija delovanja pa pomeni spodjedanje tovrstne strukturne organizacije in nastajanje nehierarhičnih omrežnih povezav med akterji. Preneseno na našo temo iz abstraktnih višav splošne sociološke teorije na raven naše teme lahko ugotovimo, da se ukvarjamo z dvema vidikoma prostora. Na eni strani prihaja do njegove vse večje cepitve na individualizirano reflektivne dele, kar poprejšnji homogeni moderni urbani prostor ni dovoljeval. S tem postaja prostor na intraurbani ravni znotraj mesta vse bolj razčlenjen in identifikativen s strani posameznih akterjev, ki ga napolnjujejo. Na drugi strani pa postajajo prostori in tudi kraji vse bolj podobni med seboj na globalni ravni sistema, kot posledica povečane transkomunikacije tako med nacionalnimi sistemi kot tudi akterji. To se zgodi zaradi zmanjševanja prostorsko-časovnih in prostorsko-stroškovnih omejitev, kar pomeni zmanjševanje pomena prostora kot ovire. S tem akterji delujejo mimo jasno začrtanih piramidalnih modernih struktur in ustvarjajo v sistemu med seboj tangencialne povezave, s čimer slabijo moč »lokalnih« sistemov. (Hočevar, 2000)

Kot posledica tega pa tudi prizorišča izgubijo svojo moderno funkcijo v dani situaciji. Moderna prizorišča so bila javni prostori, na katerih so se odvijale utrjene sekvenčne epizode, katerih vodilo je bila rutina. Primer takih modernih prizoriščnih dogodkov so proslave in podobne masovne manifestacije. Interakcije, ilustrirane z uličnimi paradami, pa so neosredotočene, neselektivne in naključne. S tem pa je tudi publika zgolj masa neindividualiziranih posameznikov oziroma nepregledna množica. (Hočevar, 2000)

4.4 »Postmoderni« zasebni prostor

Vendar pa v naši temi ne govorimo samo o javnosti, temveč tudi o zasebnosti oziroma prostorih, povezanih z njima. Zato se je potrebno dotakniti tudi tega pojma v zvezi s spremembami, ki se odvijajo v sodobni družbi na tem področju. Na začetku velja omeniti, da pod pojmom zasebni prostor v tej točki mislimo primarne prostore posameznikov ali manjših (primarnih) skupin oziroma njihov dom. Ne navezujemo se na pojem zasebnosti kot pojem, ki označuje samo zasebno lastništvo prostora. Torej govorimo o zasebnem prostoru brez javnega dostopa.

Tudi v povezavi z zasebnimi prostori bomo izhajali iz dveh temeljnih sprememb v prostorskih procesih – individuacije in globalizacije. Vendar pa navezovanje globalizacije na zasebni prostor v tej točki ni tako produktivno, kot se mogoče dozdeva, vsaj ne brez navezave na virtualni prostor. Zasebni prostor je dokaj zaprta prostorska tvorba, ki se upira vdorom iz okolice, kar smo opazili že v tretjem poglavju, ko smo obdelovali teritorialnost, saj ima zelo strogo omejen dostop. Postmoderne spremembe v zvezi z zasebnim prostorom se torej dogajajo večinoma v povezavi z virtualnim prostorom, zato bomo te spremembe zaenkrat še pustili ob strani. Samo dogajanje v zasebnih prostorih lahko opazujemo z dveh gledišč. V točki spremembe življenjskih stilov in spremenjenih odnosov med akterji znotraj primarnih skupin oziroma družine, kot najpogostejše oblike zasebne organizacije. Pri tem se osredotočamo predvsem na družinske prakse, ki ta prostor napolnjujejo. (več npr. v: Rener, 2000)

Na drugi strani pa lahko opazujemo same spremembe prostora kot spremenjeno organizacijo doma oziroma stanovanja. Te druge spremembe vsekakor izhajajo iz prvih in so bolj arhitekturne narave. Vendar obravnavanje tematike s tega področja za našo temo ni tako zanimivo, saj nas zanima predvsem odnos med javnostjo in zasebnostjo, ne pa samo dogajanje v sferi družine. Ker je obenem tudi preobsežno za opisovanje v tej diplomskem delu, saj zaobsega celotno sociološko poddisciplino, se ga bomo zgolj orisno dotaknili. Osredotočili se bomo zgolj na spremembe, ki jih te spremenjene zasebne prakse povzročajo v odnosu do javnega prostora.

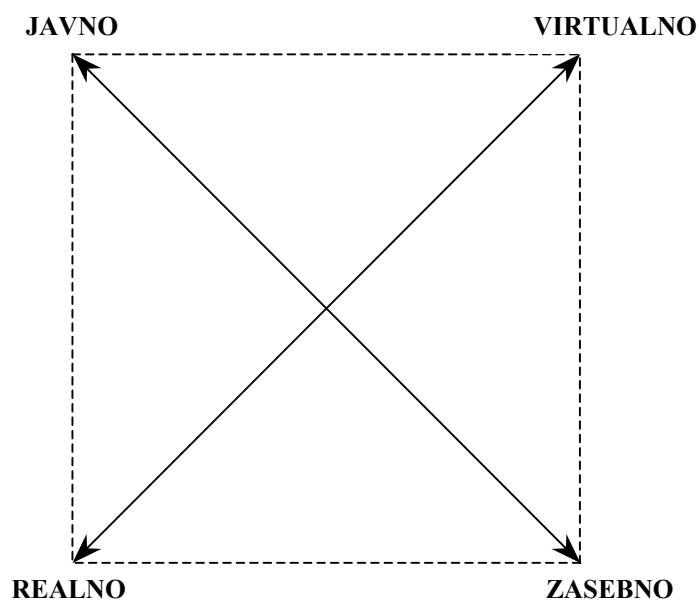
Najpomembnejši poudarek v zvezi z zasebnostjo temelji na individualizaciji oziroma individuaciji. V grobem lahko rečemo, da posamezniki niso več toliko odvisni od pripisanih položajev družinskih vlog. Tak zgled je na primer, ko mati v družini ni več edina, ki je zadolžena za kuhanje in pospravljanje, temveč se vloge, ki so bile poprej tipične za enega člana družine, porazdelijo med več članov. S povečevanjem prostorsko-časovnih poti in fleksibilizacijo delovne sile, ki vodi v spremenjene in dostikrat nekompatibilne življenjske stile znotraj družine, pa prihaja do časovne in prostorske diskoordinacije znotraj družine in s tem do razpadanja osnovne moderne družinske organizacije. To se kaže v spodjedanju instance družinskega kosila kot integrativnega elementa. (Bell, Valentine, 1997) Vendar pa ne smemo prehitro sklepati, saj na drugi strani ti pritiski, ki jih nad posameznike polaga družba visoke moderne, delujejo tudi integrativno. Dom, kot smo že omenili (Sennett, 1990), pomeni verzijo sekularnega zatočišča za družino. Le z njegovo pomočjo lahko posameznik kljubuje pritiskom modernosti in s tem tudi še večjim pritiskom postmodernosti. S tem smo postavljeni pred dilemo, ki ji ni videti preprostega izhoda, zato je ne nameravam razrešiti v tej točki. Največ, kar v tej točki lahko sklenemo, je, da sodobni pritiski povečujejo moralno podporno vlogo družine in s tem nekako utrjujejo posameznikovo vezanost na dom. Posledica prikazanega, bi lahko rekli, je, da posamezniki več časa preživijo doma kot poprej. Vendar pa lahko še naprej podvomimo, v navezavi na virtualni prostor, kaj pomeni biti doma, saj je lahko naše delovanje usmerjeno nekam drugam, čeprav smo doma.

Nadaljnja obravnava zahteva razrešitev še nekaj dilem, ki jih lahko razrešimo le s povezavo javnega zasebnega in virtualnega prostora, saj s tem dobimo čistejšo sliko in preglednejši celotni vpogled v tematiko, če se želimo izogniti parcialnim sklepom.

5 Javno, zasebno, virtualno in fizično

Za končno analizo intermediarnosti virtualnega prostora pa moramo najprej preučiti odnos med posameznimi elementi oziroma sestaviti poprej opisane delne povezave, kot na primer javno - zasebno in fizično - virtualno, v smiselno celoto. V ta namen velja vzpostaviti shemo, saj bi bilo nasprotno naše početje podobno tipanju v temi in kot posledica tega brezpredmetno. S shemo bomo kanalizirali medsebojne vplive med različnimi tipi prostorov. Za ta primer vzpostavimo shemo, kot jo prikazuje *slika 5.1*,⁸ ki prikazuje odnose med pojmi virtualno,

slika 5.1: Odnosi med javnim, zasebnim, virtualnim in realnim

fizično, javno in zasebno. Pojme smo postavili v koordinatni sistem, kjer ena os ponazarja odnos med javnim in zasebnim, druga os pa odnos med virtualnim in fizičnim. S pomočjo takega sistema se nam prostor razbije na štiri kvadrante:

- javno realno,
- zasebno realno.
- javno virtualno,
- zasebno virtualno.

⁸ Debele črte na *sliki 5.1* predstavljajo koordinatni sistem, ki je zarotiran za 45°, da ne bi nakazoval na hierarhičnost opisanih pojmov, ker o njej v prostorskem smislu ne moremo govoriti. Črtkane črte so zgolj pomoč pri ponazarjanju povezav med opisanimi pojmi.

Odnose v fizičnem (realnem) prostoru smo si že ogledali v prejšnjem poglavju, kot tudi sam odnos med fizičnim in virtualnim prostorom. Za nadaljnjo analizo nam ostaneta kvadranta, ki se nanašata na virtualni prostor.

Vendar pa nam ta koordinatni sistem omogoča pregledovanje prostorskih aktivnosti ne le na odnosu med kvadranti, temveč v koordinatni sistem lahko umestimo vsak pojav in ga preučujemo z vidika naše teme – lahko določimo, koliko je določen pojav virtualen, zaseben, javen in fizičen. Na primer, pismo kot oblika komunikacije bi ležalo v tem koordinatnem sistemu nekje na robu kvadranta *realno - zasebno*, e-mail na robu kvadranta *virtualno - zasebno* itd.

V obravnavi virtualnega prostora do javnosti in zasebnosti ga na eni strani opazujemo s strani individualnih akterjev in kaj pomeni za njihovo prostorsko organizacijo – z vidika zasebnosti – na drugi strani pa lahko opazujemo, kakšne spremembe prinese v odnosu do družbene organizacije javnosti. S tem virtualni prostor umestimo med javni in zasebni ter opazujemo njegovo vlogo v tem odnosu. Vendar ne gre razumeti narobe, da želimo virtualni prostor zreducirati zgolj na mediator med sferama, saj se zavedamo njegovih ostalih vlog, le-ta njegova lastnost je za nas najpomembnejša.

5.1 Zasebni prostor in virtualnost

Virtualni prostor se danes pojavlja že na vseh ravneh družbene organiziranosti. Glavno vprašanje pa je, zakaj se je lahko zgodilo »vdiranje« virtualnega prostora v zasebni, saj vemo, da je to sfera intimnosti oziroma katere lastnosti so mu to omogočile. Virtualni prostor si je lahko svoje mesto v zasebnosti zagotovil prav zaradi svojih osnovnih karakteristik, kot tudi zaradi spremenjene narave odnosov v družbi visoke moderne. (Beck, 2001) Spremenjeni odnosi so zahtevali spremembe in virtualni prostor se je ponudil kot priročna rešitev zagate. Najpomembnejša lastnost virtualnega prostora v povezavi z zasebnostjo je prav stopnja kontrole informacij na mejah stika med prostoroma, zasebnost pa je prav utemeljena na visoki stopnji kontrole prehodnosti meja. (Altman v Mlinar, 1994) Kontrola prehodnosti med virtualnim in zasebnim prostorom poteka preko posredovanja medijev, kot tudi druge oblike komunikacije, katerih največja

prednost je ravno to, da so umetni. S tem se lahko poljubno odločamo, kaj bomo v virtualni prostor poslali (oziroma iz njega sprejeli) in kaj ne, to pa na drugi strani pomeni stopnjo, do katere bo virtualni prostor vdrl v našo zasebnost. (Jones, 1998:27)

Kot posledica tega lahko individualizirani posamezniki upravljajo z zunanjimi vtisi iz varnega zavetja – torej gredo v svet, čeprav ostanejo doma, in čeprav »gredo od doma«, lahko ostanejo anonimni. (Jones, 1998) Anonimnost pa je tudi pomembna lastnost upravljanja z vtisi, ki jo nudi virtualni prostor. V nasprotju z virtualnim prostorom si jo lahko zagotovimo tudi v povsem normalnem (fizičnem) mestnem okolju. (Ule, 1997) Vendar pa virtualni svet pomeni še več. Lahko upravljamo s svojo identiteto, saj v tovrstnem okolju nima fizične osnove. Zaradi tega se pomaknejo meje delovanja in naše delovanje je omejeno zgolj z nami samimi. S tem postanemo to, kar si želimo biti, in ne to, kar smo. Anonimnost pa v nasprotju s fizično množico kot posledica tega ni več vezana na veliko število ljudi, ampak si jo lahko zagotovimo tudi v manjši skupini. Tako lahko združimo biti nekje v prisotnosti drugih ljudi in obenem biti v anonimnosti doma, s tem pa se gibljemo v virtualni »individualizirani množici«, kar v fizičnem prostoru ne bi bilo mogoče. Vendar pa je to že bolj tema, ki se navezuje na naslednje podpoglavje, ki govori o virtualni javnosti.

Če se posvetimo res tistemu najbolj zasebnemu delu virtualnega prostora, je to naš osebni računalnik in informacije so spravljene na njegovem disku. Ob predpostavki, da nismo povezani z nobenim drugim računalnikom (npr. spletna povezava), imamo dostop do podatkov in sveta v njem zgolj mi, vstopna točka s strani fizičnega sveta pa je samo ena. S tem je prepustnost meja zasebnosti tovrstne virtualnosti vezana zgolj na fizične omejitve dostopnosti do prostora, kjer je lociran ta računalnik. Če fizično ne omogočamo dostopa do računalnika, je svet v njem za ostale zaprt. Ob povezanosti v splet pa se možnosti vstopa tujih prostorov v ta naš svet odprejo, vendar s tem še vedno ohranimo zasebnost podatkov na računalniku, če le-to želimo.⁹ Za nas je vsekakor bolj zanimiva situacija, ko so ti individualni zasebni virtualni prostori povezani med seboj in s tem tvorijo omrežje. Tako prihaja do določenih kombinacij med javnimi in

⁹ To mislimo ob predpostavki neželjenih vdorov v računalnik (več o tem v: Bell, 2001:141-42)

zasebnimi virtualnimi prostori. Vendar pa se zaenkrat poskusimo omejiti le na spletno zasebnost. Tipični predstavnik takšnega zasebnega virtualnega prostora je elektronski poštni (e-mail) predal. Ta deluje po principu navadnega poštnega nabiralnika, le da pošta potuje po virtualnem prostoru, zagotovljena pa nam je zasebnost. Tovrstna sporočila si med seboj izmenjujejo točno določenimi posamezniki, za vse ostale pa velja nedostopnost teh sporočil, razen v primerih kršitev intimnosti oziroma vdorov v določena računalniška sporočila.

Če se navežemo na korelacijo med fizičnim in virtualnim, lahko opazujemo tudi vplive virtualnosti na fizični del zasebnosti. Ob tem se lahko sklicujemo na pojem domocentričnosti kot sinonim za večjo vezanost na dom. Virtualni prostor nam vsekakor omogoča, da več časa preživimo doma, vendar pa smo doma samo v fizičnem smislu, če gledamo na situacijo s perspektive predpostavke upadanja pomena javnih (fizičnih) prostorov. S tem ko smo povezani v splet, so naše misli onkraj projekcij utripajočega zaslona. Fizično smo prisotni v fizičnem svetu, naše delovanje pa je vezano na tavanje po neskončnem blodnjaku prostora tokov. (Harris, 2000)

Torej moramo ponovno premisliti o poenostavljajoči predpostavki, da individualizacija v navezavi na najmanjši člen družbe, torej posameznika, pomeni njegovo umikanje v zasebnost, saj tudi znotraj zasebnosti lahko deluje javno. Kar ne pomeni, da je napačna, saj nam je s tem še ni uspelo ovreči, oziroma še več, tega sploh nismo poskušali, ker se ne želimo spuščati v razprave, ki so vezane le na fizični prostor. S tem želimo zgolj opozoriti na pretirana poenostavljanja, saj virtualna prisotnost ne briše potrebe po fizični prisotnosti. (Trček, 2002)

5.2 Javni prostor in virtualnost

Obenem pa se v sozvočju z vdorom virtualnosti v zasebni prostor dogaja tudi virtualizacija javnega prostora. V tem primeru se določene javne aktivnosti umikajo iz fizičnega sveta. Za ilustracijo tovrstne javnosti lahko prikažemo spletne klepetalnice. Njihov doprinos k javnosti, če se zaenkrat osredotočimo samo na sfero ne pa na prostor, si najlažje predstavljamo z vlogo kavarn v 17. in 18. stoletju. (Oblak, 2001:674) Pomenile so zbirališče posameznikov, ki so

razpravljali med seboj in s tem konstruirali javno mnenje. (Habermas, 1989) Paralele so očitne, saj se v obeh primerih skupaj zbirajo posamezniki in razpravljajo o določenih temah, le s to razliko, da v virtualnem prostoru posamezniki niso fizično prisotni na istem mestu. Iz teh opazk lahko mirno naprej opazujemo podobnosti med virtualnim in fizičnim javnim prostorom. Za javni prostor je, kot smo že ugotovili, značilen praktično neomejen javni dostop. V tem odnosu bomo za ilustracijo uporabljali internet. Internet lahko na eni strani razumemo kot register informacij, na drugi strani pa kot komunikacijski kanal. (Oblak, 2001:673) Kot zaloga informacij je zanimiv z vidika pogleda nanj kot virtualno knjižnico (Pawley, 2001), ki ilustrira njegovo javno naravo. S tem ga lahko delimo na dele, ki so javno in pogojno javno dostopni, npr. plačljive informacije. Njegova komunikacijska narava pa se kaže v luči kreiranja javnega prostora za razpravljanje, kot smo že prikazali v tem poglavju, in tudi bolj personalne komunikacijske oblike, kot je na primer e-mail.

Vendar pa obe lastnosti interneta nakazujeta na njegovo javnost. S tem se internet formira večinoma okrog javnega prostora v virtualnem okolju. Vendar pa naj bi to načelo držalo le ob predpostavki demokratičnosti interneta, ki se kreira okrog neomejenega dostopa do terminalov, ki predstavljajo stičiščno povezavo med fizičnim in virtualnim svetom. Raziskave pa nasprotno kažejo, da večinoma do interneta dostopajo bolj izobraženi in premožni (moški), nižji sloji pa se temu izogibajo, čeprav jim je to omogočeno z določenimi javnimi terminali – cybercafeji, knjižnice itd. (McKean Daughtery, 2002) Vendar gre v vsakem primeru za javni prostor, s tem da moramo pri tem govoriti o drugačnem tipu javnosti in javnih prostorov. To si lahko predstavljamo z vzpostavljanjem tipa meščanske javnosti, ki je bila zaprta za delavske sloje (Habermas, 1989), s tem da tudi danes v fizičnem svetu prihaja do prostorskih omejitev in neenakomerno porazdeljene dostopnosti do javnih prostorov. V smislu virtualnosti lahko podobno govorimo o nedemokratični dostopnosti v smislu Matejevega efekta¹⁰, kot je nakazal že Castells (1996) z dominantnostjo prostora tokov kot prostorsko organizacijo elit. Vendar pa so demokratizacijski potenciali interneta in njegova

¹⁰ Matejev efekt govori o tem, da bodo tisti, ki imajo, imeli še več in obratno tisti, ki nimajo, bodo imeli še manj. Vendar pa gre tu bolj za to, da imajo višji sloji boljši dostop do informacij oziroma večjo zalogo znanja in so zato bolj prilagodljivi.

resnična demokratičnost že preveč oddaljena tema, v kar se ne bomo spuščali. (več tudi v McChesney, 2000:34)

Virtualni prostor v povezavi z javnostjo, kot jo ponuja internet, pomeni ogromne možnosti za razvoj dejavnosti, ki napolnjujejo ta prostor. Vprašanje je torej, katere javne dejavnosti se bodo naselile v ta »novonastali« prostor, ker fizični javni prostor v postmodernosti kljub vsemu ostaja prisoten, kar smo že ugotovili ob obravnavi pojma prizoriščnosti. Iz dosedanjih dognanj lahko ugotovimo, da splošno dostopni fizični javni prostori postajajo vse bolj transakcijski in vse manj reflektivni (Hočevar, 2000), vendar le ob pogledu na javne prostore v javni lasti, saj prihaja do privatizacije prostorov, ki služijo javnim potrebam. Če zanemarimo ta vidik, bi nemara lahko ugotovili, da se v virtualni prostor selijo vse reflektivne dejavnosti, kar pa seveda ne drži. Drugi vidik, iz katerega bomo izhajali, so individualizirani vzorci prostorsko-časovnih poti, ki se rezultirajo v prostorsko-časovnih asinhronih dejavnostih, ki v virtualni prostor izrinjajo komunikacijske procese, ki zaradi naštetih posledic postajajo prezahtevni oziroma nemogoči. Z vidika minimizacije stroškov lahko ugotovimo, da gre pri tem za spremembe iz praktičnih razlogov, saj (na primer) internet omogoča tako sinhrono kot asinhrono oblike komunikacije z minimalnimi časovnimi zakasnitvami in nizkimi stroški, ne glede na prostorsko oddaljenost.

Spletne trgovine

Za ilustracijo si lahko ogledamo primer dokaj razširjenih virtualnih dejavnosti, in sicer virtualne trgovine kot primer neuspešnega delovanja v okviru virtualnega prostora. Pri nakupovanju lahko na situacijo gledamo z dveh različnih teoretskih gledišč, obe pa namigujeta na neuspešnost splošnega razmaha spletnih trgovin.

Prvi pogled se osredotoča okrog mnenj potrošnikov o nakupovanju. Tu lahko po Millerju naštejemo štiri vidike nakupovanja. **Negovanje odnosov**, ki je bistveni del nakupovanja. Iz tega vidika nakupovanja so izvzeti le najstnice in najstniki, kot posledica še nerazvitih trajnih medosebnih odnosov. V tem primeru (negovanja odnosov) gre predvsem za vzdrževanje/negovanje in vzpostavljanje odnosov z obdarovanjem ali pa s samim aktom nakupa – preko sklepanja

kompromisov glede nakupa ipd. Pri tem se bolj izražajo partnerski odnosi kot osebna identiteta.

Drugi vidik je **kupovanje priboljškov**, ki nakazuje na nagrajevanje za opravljeni nakup. Pri tem gre za to, da kupimo neko malenkost, ki je ločena od ostalega nakupa. Ta dejanja lahko razdelimo v dve skupini: priboljške/nagrade zase in priboljške za druge. Gre predvsem za nakupovanje nečesa sladkega in/ali dragega, s čimer se nagrajimo za opravljen nakup. V drugo skupino pa sodijo priboljški za otroke, na primer za potrpežljivost med nakupom.

Tretji vidik je **načelo gospodarnosti**, ki pomeni, da gremo v trgovino zato, da varčujemo, ne pa da zapravljamo. To varčevanje se kaže v diskontnih nakupih ali pa v nakupih trgovinskih blagovnih znamk. Ta vidik nakazuje na racionalnost subjektov v procesu nakupovanja, vendar gre pri tem samo za predstavo o dobro opravljenem nakupu, ki pa prav zanika racionalnost subjektov – efekt kislega grozdja.¹¹ Vendar pa je v zvezi z našo tematiko pomembno le smatranje neke situacije kot resnične. Ali kot nam nakazuje Thomasov teorem: *»Če ljudje določeno situacijo definirajo kot resnično, je resnična v svojih posledicah«* (Merton v Sztompka, 1996:59), kar preneseno na našo situacijo pomeni, če smatramo nek pojav kot resničen, nas ne bo zanimalo, ali so predpostavke resnične, temveč bo za nas pomemben v posledicah, ki jih prinaša.

Četrti vidik se navezuje na **mnenja o nakupovanju** (ljudje vsakdanjih nakupov ne smatrajo za nakupovanje, obenem govorijo o užitkih med nakupovanjem, nakupujejo pa asketsko), kar v zvezi z našo temo ni zanimivo. (Miller, 1998)

Pri drugem primeru pa gre za pogled z vidika kulturnih študij, potrošniških navad in preferenc. Tu gre predvsem za vidik impulzivnega in rekreativnega nakupovanja. (Tauber, 1972) S tem je sam proces nakupovanja pomembnejši od nakupa samega, saj kot tak nudi zadovoljstvo in socialno aktivnost zunaj doma, ki ju v virtualnem svetu spletnih trgovin ni mogoče zadovoljiti. Po Tauberju lahko nakupovanje na podlagi motivov za nakupovanje razdelimo na osebne in

socialne motive. Z našega vidika so najpomembnejši socialni motivi, saj se nanašajo na vidik nakupovanja z vidika javnosti prostora trgovine.

S pomočjo teh teorij lahko ugotovimo, da je virtualni prostor nesposoben zadovoljiti večino teh potreb, ki predstavljajo esencialne prvine nakupovanja, zato nakupovanje še vedno ostaja sestavni del fizičnega sveta, če se osredotočimo na spremljevalne aktivnosti, ki niso vezane na sam akt nakupa dobrine. Po drugi strani pa z vidika racionalnosti prihaja do diskoordinacije procesov v prehodu med virtualnim prostorom tokov in fizičnim prostorom. Sam nakup opravimo dokaj hitro, vendar pa nastane problem, ker morajo dobrine še vedno potovati skozi fizični prostor. Pri tem nastaja zamik med nakupom (denarno transakcijo) in prejetjem dobrine, ki je zelo moteč z vidika nakupovalca. Vendar pa internet ni popolnoma izključen iz sfere opravljanja nakupov, saj smo tu poizkušali izpostaviti le nekompetitivnosti interneta v tekmovanju s fizično trgovino. V primeru večjih prostorskih ovir, ki se kažejo v velikih stroških za premikanje po prostoru ali pa v nezmožnosti samega premikanja, se virtualna trgovina pojavi kot praktična rešitev, saj predstavlja minimalne stroške v odnosu do opravljanja nakupa z vidika posameznika.

Ob vsem tem pa ne gre zapostavljati informacijske vloge interneta v povezavi z nakupi, saj se velikokrat zgodi, da za točno določene nakupe ljudje informacije kljub vsemu iščejo na spletu, čeprav kasneje nakup opravijo v fizični trgovini, saj tako iskanje pomeni časovno in stroškovno racionalnejše obnašanje potrošnika. S prikazanim pa še bolj poudarjamo informacijsko usmerjenost interneta. (Bell, 2001)

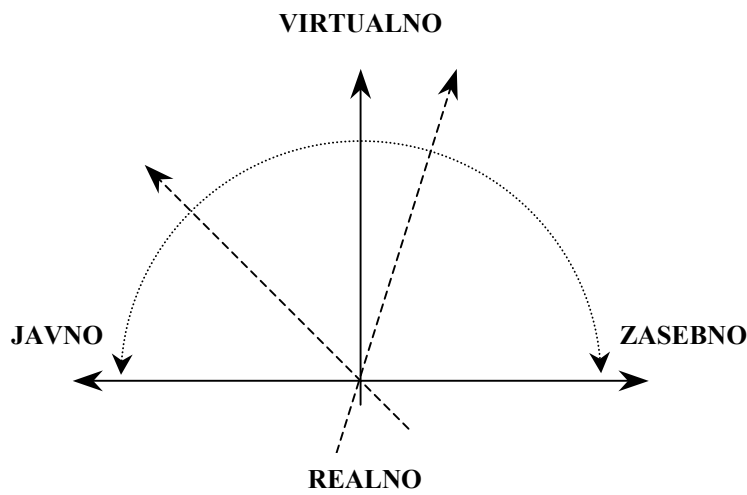
5.3 Virtualni prostor kot mediator

Kot smo že opazili v prejšnjih poglavjih, lahko virtualni prostor nosi v sebi tako javno kot zasebno naravo – je bolj vezan na zasebno ali pa javno. Pri tem se poraja vprašanje, kam ga torej postaviti v odnosu med javnostjo in zasebnostjo. Te tendence nam prikazuje *slika 5.2*, ki implicira na razumevanje virtualnega

¹¹ Pri efektu kislega grozdja gre za to, da naredimo nedosegljive in nedostopne stvari za manj pomembne, kot so, zato ker jih ne moremo dobiti (Basen o lisici in grozdju). S tem pa pride do subverzije načela racionalnosti. (več o tem v Elster, 2000)

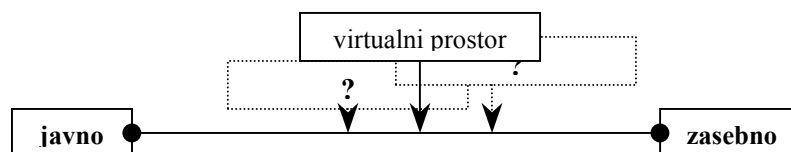
prostora kot bolj zasebnega ali kot bolj javnega, kar se kaže kot zmanjševanje kota med osema, ko povečevanje virtualnosti v sebi nosi že tudi določen premik po osi javnost - zasebnost. Pri tem opazimo tendenco po spajanju osi x in y, ki se kaže v rotaciji osi y v levo ali desno. V desno, če smatramo virtualni prostor kot tak, da nosi v sebi že določeno zasebnost, in v levo, če nosi v sebi javnost.

slika 5.2: Tendence k sploščenju koordinatnega sistema (npr. enačenje dimenzij javno in virtualno ali zasebno in virtualno)

Z drugega pogleda si to situacijo lahko predstavljamo s **slika 5.3**, ki prikazuje posledično razmišljanje o virtualnem prostoru, kot premaknjenem v levo ali desno, s čimer se bolj poudarja njegova javna ali zasebna narava. To skico lahko smatramo kot enodimenzionalno projekcijo **slike 5.2**.

slika 5.3: Umestitev virtualnega prostora v odnosu do javnega in zasebnega

Naš pogled, kot nakazuje že naslov našega teksta, se ukvarja z razumevanjem virtualnega prostora kot posrednika med javnim in zasebnim prostorom. Če se osredotočimo na tak pogled, je torej jasno, da mora virtualni prostor ležati nekje na prehodu med javnim in zasebnim, kot smo že nakazali v **sliki 1.2** v uvodnem poglavju. S tem seveda ne predlagamo, da pokriva celotno mejo med javnim in zasebnim, saj vseeno prihaja do določenega stika med njima. Virtualni prostor se

vrine med meje javnega in zasebnega le v določenih pogledih. Vendar pa zaenkrat še z ničimer nismo utemeljili svojih izjav o mediarnosti virtualnega prostora, zato še vedno ostajajo na ravni hipotez. To nameravam narediti s končno sintezo implikacij, podanih v poglavjih 5.1 in 5.2. Torej imamo internet, kot praktično ponazoritev virtualnega prostora, ki kaže tako lastnosti javnega kot zasebnega. Pri tem velja še enkrat poudariti, da z javno lastnostjo interneta nakazujemo predvsem preko njegove javne dostopnosti, ne pa lastništva, saj je velika večina vsebin, če se osredotočimo le nanje, v zasebni lasti.¹² Pri tem v tej povezavi javnega, virtualnega in zasebnega prihaja do medsebojnega mešanja. Za vsako vsebino lahko sicer še vedno trdimo, da je bolj javna kot zasebna ali pa obratno, ne moremo pa več trditi, da je izključno zasebna, ob predpostavki, da je računalnik kot osnovna prevladujoča komunikacijska oblika z virtualnim prostorom povezan vsaj še z enim računalnikom. Posledično zaradi tega v svet hote ali nehote pošiljamo del zasebnosti. Tak primer, ko se hote odpovedujemo zasebnosti, je neprestan občutek, da bomo nekaj zamudili, če ne bomo priklopljeni, pa naj bo to mobilni telefon ali pa internet, in smo zato ves čas na razpolago. Na drugi strani pa nam ti virtualni vdori v zasebnost lahko povečajo obzorje fizične zasebnosti. Tako prihaja do navidezno protislovne situacije, ko se obsežnost zasebnega prostora s pomočjo novih tehnologij tako povečuje kot zmanjšuje. Vendar samo ob zanemarjanju pogleda na celotno sliko, ki vključuje tudi fizične javne prostore, ki se ob logični predpostavki, da mora končna prostorska enačba vedno dati 100 %, zmanjšujejo oziroma se zmanjšuje njihova uporaba, kar ni nujno isto.

Nas pa bolj zanima vloga virtualnega prostora v tem odnosu. Kot posledica prikazanega lahko ugotovimo, da je *slika 5.3* napačna, a samo zaradi tega, ker se virtualni prostor ne more pojavljati kot samostojna entiteta v tem odnosu, saj se kot tak lahko pojavlja le v odnosu do fizičnega prostora, zaradi česar smo tudi konstruirali *slika 5.2*, ki kaže prikazano v omenjenih odnosih. Torej, če smo ugotovili, da je virtualni prostor v danem odnosu lahko le javen ali zaseben, s tem prihaja do tega, da vzpostavlja vez med javnostjo in zasebnostjo oziroma pripadajočim prostorom. S tem da se virtualni prostor lahko v javnem in

¹² V odnosu do teme se ne bomo spuščali v materialne osnove, saj je za nas internet zanimiv kot virtualni prostor in kot posledico tega bomo njegovo fizičnost pustili ob strani.

zasebnem smislu veže le na fizični prostor, saj je le v tem pogledu mogoče izpeljati ločitev ker v virtualnem prihaja do medsebojnega prepletanja. S tem lahko govorimo o posredniški vlogi virtualnega prostora in kot tak predstavlja medij v komunikaciji. Praktičen primer takšne mediatorske vloge je posredovanje med zasebnostjo doma in javnostjo, ki jo ponuja splet. Nemara bi lahko zanikali mediatorsko vlogo virtualnega prostora s predstavo dostopanja do interneta, ki je javen, torej prihaja do javnosti, ki je locirana v virtualnem svetu, in s tem virtualni prostor ne more biti posrednik med nečim in sabo. Vendar pri tem naredimo napako, saj virtualni prostor ni javen sam po sebi, in če so določene informacije, ki se pojavijo na spletu, javne, to pomeni, da so še vedno vezane na fizično javnost, saj od tam izvirajo, tako kot je računalnik, ki je lociran doma, vezan na fizično zasebnost. S pomočjo prikazanega pa virtualni prostor lahko smatramo kot intermediarno strukturo, saj se na eni strani prilepi na javno in na drugi strani na zasebnost in s tem ni zgolj nemi posrednik, ampak se vrine v strukturo v odnosu do njiju in nadomesti poprejšnji fizični prostor, čeprav ga fizično ne izrine.

6 Sklep

Pri prikazovanju odnosa med javnim in zasebnim prostorom smo izhajali iz zgodovinske perspektive sprememb v prostoru. Začetno vodilo je bila Lefebvrova teza, da vsak nov način produkcije vodi v nastanek novega prostora. Tako se je vzpostavil nov tip prostora v prehodu v moderno in kasneje v prehodu v postmoderno družbo. Mi smo te nove prostor vpeljevali v razumevanje odnosa med javnim in zasebnim s posebnim poudarkom na virtualnem prostoru v tej omenjeni kombinaciji.

S prikazano analizo smo ugotovili, da antične zamejitve javnosti in zasebnosti niso imele neposrednega vpliva na vzpostavljanje modernih prostorskih konceptov. Vse, kar je ostalo od helenističnega razumevanja, je zgolj ideološki vzorec. S pomočjo pogleda v antiko smo prišli do modernega ločevanja med javnostjo in zasebnostjo ter njima pripadajočim prostorom.

S konceptoma teritorialnosti in prizoriščnosti smo zamejili za nas aktualno razumevanje dogajanja v prostoru ter razliko med javnimi in zasebnimi prostori, kasneje pa smo te pojme uporabili tudi za dokazovanje prehodov iz moderne v postmoderno.

Znotraj moderne dobe pa sta se odvijala še dva procesa, ki sta močno zaznamovala odnos med javnim in zasebnim prostorom – virtualizacija ter mediacija (komunikacij). Ta dva procesa sta vodila v nastanek novega tipa prostora, ki smo ga poimenovali virtualni prostor. Nismo se spuščali v nadaljnje distinkcije in kategorizacijo znotraj tega tipa prostora, ker je v zvezi z javnostjo in zasebnostjo zadostna že sama vzpostavitev kategorije virtualnosti kot različnosti s fizičnostjo. Virtualni prostor smo opredelili kot negacijo fizičnega prostora in nato še v odnosu do njegovih lastnosti, ki jih najbolj opiše prostor tokov.

Ker smo izhajali iz družbenih sprememb, smo kategorizirali tudi spremembe na prehodu dob. Namerno smo v zaključku izpustili med moderno in katero drugo

dobro – post, visoko, reflektivno ali pozno modernostjo. Najbolj se nagibamo k ideji o visoki ali reflektivni moderni, kot nečem, ki še vedno kaže svoje korenine v modernosti, vseeno pa gre za nek nov način družbene organiziranosti. Za nas so bile najsignifikantnejše individualizirane družbene prakse na področju prostorske organiziranosti in s tem povezana diverzifikacija prostorsko-časovnih poti. S pomočjo vpeljanih pojmov smo pokazali najprej spremembe v fizičnih prostorih, nakar smo analizo pripeljali do vplivov virtualnega prostora v odnosu med javnim in zasebnim prostorom.

S prikazanim smo pokazali, da ima virtualni prostor na eni strani lahko tako lastnosti javnega kot zasebnega. Posledica tega pa je, da se znotraj njega javnost in zasebnost med seboj prepletata do mere, da ju je težko ločiti. Še v modernosti je šlo za strogo medsebojno ločevanje javnega in zasebnega prostora, kot smo prikazali v *sliki 1.1*. To je pomenilo strogo ločevanje dejavnosti, ki sodijo v javne in zasebne prostore z ostrimi teritorialnimi zamejitvami in vsemi pripadajočimi vmesnimi stopnjami. Tak primer strogega ločevanja med javnimi in zasebnimi prostori je bilo ločevanje delovnega in zasebnega okolja.

Danes pa prihaja do pojavljanja prav teh vmesnih stopenj med zasebnostjo in javnostjo kot posledica individualizacije v družbi. Javni prostori nimajo več samo lastnosti masovnosti in velike gabaritne širine, temveč so individualizirano razbiti na manjše in posamezniku bolj prilagojene prostore. Na drugi strani pa prihaja do vdora javnosti v zasebne prostore, kot je na primer delo na domu.

S pomočjo prikazanega je bilo zato težko govoriti samo o javnih in zasebnih prostorih, saj prihaja tudi do večnamenskosti prostorov. Nemara bi lahko celo trdili, da prihaja do zlivanja prostorov predmoderne oblike. Vendar pa to ni res, saj smo pokazali, da tako javnost kot zasebnost in njima pripadajoče prostorske oblike ostajajo močni ideološki konstrukti, obenem pa še vedno lahko opazujemo naše teritorialno obnašanje, ki se kaže v fizičnem in psihičnem postavljanju meja.

Analiza prostorov se je še dodatno zapletla, ko smo v račun vzeli tudi nove tehnologije z vsemi posledicami, ki jih prinašajo. Te tehnologije z določene pozicije opazovanja pomenijo naše javno delovanje pod okriljem zasebnega

prostora, v nasprotnem pogledu pa zopet vdor v zasebnost s strani javnosti. V obeh primerih gre, bržkone za isto stvar, gledano skozi različno teoretsko ideološko optiko.

Z vpeljavo virtualnega prostora načeloma zanikamo teritorialnost, čeprav še vedno ostaja živa v fizičnem svetu, pod vprašaj pa postavimo njeno smiselnost, saj virtualni prostor deluje po logiki tokov in zlahka prehaja čez fizične ovire. Obenem pa prinaša tudi možnost visoke stopnje regulativnosti zasebnosti/javnosti v smislu zakrivanja/odkrivanja lastne identitete – prinaša visoko stopnjo psihološke regulacije in manipulacije. Torej ob izključnem delovanju v virtualnih svetovih prav tako prihaja do možnosti velike regulacije, kot jo je pomenilo teritorialno obnašanje. Ampak problem se pojavi, ker smo še vedno prej ali slej s svojo namišljeno identiteto postavljeni pred zid, saj eksistencialno kljub vsemu vedno ostajamo vezani na fizični prostor. Pokazali smo, da glavna protislovja mešanja zasebnosti in javnosti nastajajo na prehodih med fizičnim in virtualnim svetom, saj vsak od njiju predstavlja določene omejitve in prednosti, s tem da so prednosti v virtualnem svetu omejitve v fizičnem svetu in obratno. To lahko ilustriramo z namišljeno identiteto, ki je v virtualnem svetu prednost, v fizičnem pa pomanjkljivost, ali pa že prej omenjenimi fizičnimi ovirami.

Iz prikazanega ugotovimo, da virtualni prostor v svoji osnovi deluje po svoji notranji logiki in je zato nesmiselno govoriti o njegovi javnosti ali zasebnosti brez navezave na fizični svet. V ekstremni poziciji lahko govorimo celo, da virtualno omrežje brez fizičnega sveta sploh ne more obstajati, ker je s tem obsojeno na vsebinsko izpraznjenost – vsebine pr(i/e)hajajo v virtualni prostor iz fizičnega, saj je človeški artefakt in kot tak namenjen napolnitvi s človeškimi vsebinami. Obratna trditev bi bila smiselna samo z odkritjem umetne inteligence, le tako bi lahko virtualni prostor zaživel svoje lastno življenje. S tem pa virtualni prostor tudi svojo zasebno oziroma javno naravo črpa iz fizičnega sveta, kar pomeni, da je javen ali zaseben v točkah stika s fizičnim javnim ali zasebnim, kar pa pomeni, da je v tem pogledu zgolj posredovalnik in kot prostorska oblika mediator med javnim in zasebnim prostorom, kar nam potrди našo osnovno hipotezo.

Drug vidik našega zanimanja za virtualni prostor pa je bila vsebina tega prostora, kaj jo napolnjuje. Pri tem nismo mislili konkretno kaj, temveč kakšne lastnosti so pogoj, da se neka vsebina pretaka po virtualnem prostoru in ne fizičnem. Pri tem so za nas zanimive zgolj vsebine, ki so v odnosu med javnim in zasebnim delovanjem, ne pa kar vsepovprek. Ta situacija pa je zahtevala najprej razrešitev vloge, ki jo ima virtualni prostor. V analizi smo pokazali, da se virtualni prostor ni pojavil naključno, temveč se je zgodovinsko razvijal vzporedno s potrebami, ki so se porajale. Nesmiselno se je vpraševati, kaj je bilo prej, kaj kasneje, pomembno je le, da se niti potrebe po tovrstni komunikaciji niti sama zasnova virtualnosti niso pojavile v postmodernosti, temveč so se počasi formirale skozi zgodovino. To pa nam je nudilo pomemben izhodiščni imperativ v razmišljanju, kaj se je preselilo v virtualni prostor. S pogleda nanj kot na komunikacijsko obliko, ki je smiselna v navezavi na javnost in zasebnost, je jasno, da je uporaba npr. interneta narasla na tistih vsebinskih področjih in tam, kjer so druge oblike delovanja postale psihično ali pa stroškovno dražje. Obenem pa ta nova oblika komunikacije ni bila več toliko omejena, da bi s tem predstavljala večje stroške glede omejenosti delovanja. To smo prikazali na primeru internetne trgovine, ki nam je služila zgolj kot demonstracija splošnega dogajanja na tem področju. Je tipičen primer, čemu vse se moramo odpovedati pri nakupovanju preko virtualne trgovine in kakšne prednosti nam nudi, le da je v tem primeru virtualnih prednosti pred fizičnimi manj.

Literatura:

ADAM, Frane (1995): »Sociologija na pragu drugega tisočletja: poti in stranpoti« v: ADAM, Frane (ur.) (1995): Kompendij socioloških teorij. ŠOU, Edicija skripta, Ljubljana. str. 7-19.

ANDERSON, B. R. O'G., (1995). Imagined Communities. Verso, London.

ARENDRT, Hannah (1996): Vita Activa. Krtina, Ljubljana.

BELL, David; VALENTINE, Gill (1997): Consuming Geographies. Routledge, New York.

BELL, David (2001): An Introduction to Cybercultures. Routledge, New York.

BECK, Ulrich (2001, 1986): Družba tveganja – Na poti v neko drugo moderno. Krtina, Ljubljana.

CASTELLS, Manuel (1996): The Rise of the Network Society. Blackwell, Oxford.

ELSTER, Jon (2000): Kislo grozdje – študije o suverziji racionalnosti. Krtina, Ljubljana.

FERRY, Luc (1998): Novi ekološki red – drevo, žival in človek. Krtina, Ljubljana.

GRAHAM, Stephen in MARVIN, Simon: Telecommunications and the City – electronic spaces, urban places. Routledge, New York.

GRŽINIĆ, Marina (1996): V vrsti za virtualni kruh – Čas, prostor, subjekt in novi mediji v letu 2000. Znanstveno in publicistično središče, Ljubljana.

HABERMAS, Jürgen (1989, 1962): Strukturne spremembe javnosti. Studia humanitatis, Ljubljana.

HARALAMBOS, Michael in HOLBORN, Martin (2001): Sociologija – teme in pogledi. DZS, Ljubljana.

HARRISS, John (2000): Bowling Alone: The Collapse and Revival of American Community. Simon and Schluster, New York, London, etc.

HOČEVAR, Marjan (2000): Novi urbani trendi: prizorišča v mestih – omrežja med mesti. FDV, Ljubljana.

HOČEVAR, Marjan (2002): »Ljubljana: konec ali začetek urbanosti?« v: KOS, Drago (ur.): Sociološke podobe Ljubljane. FDV, Ljubljana. str. 25-42.

HUXFORD, J. (2001): »Visual images in the Media« v: SMELLSER, Neil J. in BALTES, Paul B.: International Encyclopedia of the Social & Behavioral Sciences. Elsevier, Amsterdam.

JONES, Steven G. (1998): »Information, Internet, and Community: Notes towards Understanding of Community in the Information Age« v: JONES, Steven G.: Cybersociety 2.0. Sage, Thousand Oaks, London, New Delhi

KOS, Drago (2002): Praktična sociologija za načrtovalce in urejevalce prostora. Knjižna zbirka teorija in praksa - FDV, Ljubljana.

LENARČIČ, Blaž (2002): Fizično Vs. virtualno mesto. Diplomsko delo, FDV, Ljubljana.

MADANIPOUR, Ali (2003): Public and Private Spaces of the City. Routledge. New York.

McCHESNEY, Robert (2000): »So Much for the Magic of Technology and the Free Market« v: HERMAN, Andrew in SWISS, Thomas (ur.): The World Wide Web and Contemporary Cultural Theory. Routledge, New York

McKEAN DAUGHTERY, Thomas (2002): Political Participation and the Internet: Constructing Virtual Public Space.

http://icg.harvard.edu/~ss98em/Student_Research_Papers/Cybe_civil_Society.pdf

MILLER, Daniel (1998): A Theory of Shopping. Polity Press, Cambridge.

MITCHELL, William J. (2000): E-topia »Urban life, Jim – but not as we know it. The MIT Press, Cambridge.

MLINAR, Zdravko (1994): Individuacija in globalizacija v prostoru. SAZU, Ljubljana.

MLINAR, Zdravko (2000): »Globalizacija komuniciranja in teritorialne identitete«. Javnost, let. 7, Vregov zbornik, str. 111-120.

OBLAK, Tanja (1998): »Virtualna javnost v luči postmodernih konceptualizacij javnega mnenja«. Družboslovne razprave, let. 14, št. 27/28, str. 134-156.

OBLAK, Tanja (2001): »Kibernetske po-javnosti Elektronska javna sfera v luči normalizacije kibernetskega prostora«. Raziskovalno delo podiplomskih študentov v Sloveniji – novo tisočletje: Družboslovje in humanistika, Društvo mladih raziskovalcev Slovenije, Ljubljana, str. 671-681.

- PAWLEY, C. (2001): »Libraries« v: SMELLSER, Neil J. in BALTES, Paul B.: International Encyclopedia of the Social & Behavioral Sciences. Elsevier, Amsterdam.
- RENER, Tanja (2000): »Ranljivost mladih in zasebno okolje« v: ULE, Mirjana (ur.): Socialna ranljivost mladih. Aristej, Maribor. str. 91-116.
- RIVA, Giuseppe: »From Technology to Communication: Psycho-social Issues in Developing Virtual Environments«. Journal of Visual Languages & Computing. let. 10, št. 1, str. 87-97.
- SENNETT, Richard (1990): The Conscience of the Eye – The Design and Social Life of Cities. Faber and Faber, London.
- SIMMEL, Georg (2000): Izbrani spisi o kulturi. Studia Humanitatis, Ljubljana.
- SZTOMPKA, Piotr (1994): The Sociology of Social Change. Blackwell, Oxford.
- TAUBER, Edward M. (1972): »Marketing and communications – Why Do People Shop?«. Journal of Marketing, (oktober 1972), št. 36, str. 46-49.
- TRČEK, Franc (2001): Družbeno-prostorske aplikacije interneta. Doktorska disertacija, FDV, Ljubljana.
- TRČEK, Franc (2002): »Ljublj@na: iz vasi kablov v info-urbani habitat« v: KOS, Drago (ur.): Sociološke podobe Ljubljane. FDV, Ljubljana. str. 81-96
- ULE, Mirjana (1997): Temelji socialne psihologije. Znanstveno in publicistično središče, Ljubljana.
- ULE, Mirjana (2000): »Družbeni izvori novih tveganj in negotovosti« v: ULE, Mirjana (ur.): Socialna ranljivost mladih. Aristej, Maribor. str. 27-38.
- ZEMAR, Z. (1995): »Sebstvo proti naravi: Primer Ulkses«. Časopis za kritiko znanosti, letnik 23, št. 174, str. 53-62.
- ZUKIN, Sharon (1995): The Cultures of Cities. Blackwell Publishers Inc., Cambridge.